

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

29, 2021, 1

KOPER 2021

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 29, leto 2021, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoilo (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arneta Abdić, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arneta Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zjdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Spomenik kulturi spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države od (zgodnj srednjeveškega) preseljevanja ljudstev do obdobja po koncu druge svetovne vojne. Stenska poslikava Slavka Pengova v predverju velike dvorane Državnega zbora RS iz leta 1958. Detajl prikaza osmanskih vpadov na Slovensko. (Foto: Matija Sušnik, Državni zbor RS). Z dovoljenjem. / A monument to the cultural memory of the Slovenian nation and state building from the (early medieval) Migration Period to the post-WWII period. Mural by Slavko Pengov in the lobby of the Great Hall of the National Assembly of the Republic of Slovenia dating from 1958. Detail of the depiction of Ottoman incursions into Slovenian territories. (Photo: Matija Sušnik/National Assembly RS). Used with permission.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2021.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zjdp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zjdp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://zjdp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Àngel Casals: Conflict and Constructing National Identity: Catalonia, 1516–1714	1
<i>Conflitto e costruzione dell'identità nazionale: la Catalogna, 1516–1714</i>	
<i>Konflikt in izgradnja nacionalne identitete: Katalonija 1516–1714</i>	
 Aleš Maver: Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku: temelji zapletenega slovenskega odnosa do pokristjanjevanja	21
<i>Come France Prešeren aveva privato Valtunk della sua gloria: le basi del complesso rapporto sloveno con la cristianizzazione</i>	
<i>How France Prešeren Robbed Valtuncus of His Glory: On Foundations of the Complicated View of Slovenes on Christianization</i>	
 Žiga Oman: Kosezi med zgodovinopisjem in kulturo spominjanja: (re)konstrukcija, recepcija in (re)interpretacije	37
<i>I kosezi tra storiografia e la memoria culturale</i>	
<i>(ri)costruzione, ricezione e (re)interpretazione</i>	
<i>The Kosezi Between Historiography and Cultural Memory: (Re)construction, Reception and (Re)interpretations</i>	
 Marko Novak: Vloga slovenskih odvetnikov in razvoj položaja slovenskega jezika kot pravnega jezika od 1848 do 1918	79
<i>Il ruolo degli avvocati sloveni e lo sviluppo dello status della lingua slovena come lingua giuridica tra il 1848 e il 1918</i>	
<i>The Role of Slovene Attorneys and the Development of the Slovene Language as a Legal Language Between 1848 and 1918</i>	
 Gregor Antoličič: Od Olimpa do smetišča zgodovine in nazaj – slovenski pogledi na cesarja Franca Jožefa od konca prve svetovne vojne do razpada Jugoslavije	91
<i>La caduta dall'Olimpo nella spazzatura della storia e il ritorno – le visioni slovene sull'imperatore Francesco Giuseppe dalla fine della Prima guerra mondiale fino alla disgregazione della Jugoslavia</i>	
<i>From Olympus to the Landfill of History and Back – Slovenian Views on Emperor Francis Joseph from the End of the First World War to the Breakup of Yugoslavia</i>	

Andrej Rahten: Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi	111
<i>Tendenze slovene di emancipazione nazionale nel periodo di transizione post-imperiale</i>	
<i>Slovene National Emancipatory Aspirations in the Postimperial Transitional Era</i>	

Urška Lampe: Spomin in pozaba v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni: primer taborišča Borovnica v Sloveniji	135
<i>Memoria e oblio in Jugoslavia dopo la Seconda guerra mondiale: il caso del campo di Borovnica in Slovenia</i>	
<i>Memory and Oblivion in Post-Second World War Yugoslavia: The Case of the Borovnica Camp in Slovenia</i>	

Polona Tratnik: Vloga popularne kulture in oglaševanja v kulturi spominjanja: grajenje jugoslovanske nacije in zamišljanje slovenske države	159
<i>Il ruolo della cultura popolare e della pubblicità nella memoria culturale: costruire la nazione jugoslava e immaginare lo stato sloveno</i>	
<i>The Role of Popular Culture and Advertising in Cultural Memory: Building the Yugoslav Nation and Imagining the Slovenian State</i>	

Matej Avbelj: Constitutionalization of Jože Pučnik's Political Thought	191
<i>La costituzionalità del pensiero di Jože Pučnik</i>	
<i>Konstitucionalizacija politične misli Jožeta Pučnika</i>	

Marjan Horvat: Osamosvajanje Slovenije v prizmi kulture spominjanja: vloga in pomen revije <i>Mladina</i>	207
<i>L'indipendenza della Slovenia nell'ottica della memoria culturale: il ruolo e significato della rivista Mladina</i>	
<i>Slovenia's Independence Through the Lens of the Cultural Memory: the Role and Impact of the Weekly Magazine Mladina</i>	

Članki, objavljeni v tej številki Acta Histriae, so nastali v okviru raziskovalnega projekta *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države*. Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, J6-9354).

The articles published in this issue of Acta Histriae were arised from the research project: *Cultural Memory of Slovene Nation and State Building*. This research was supported by Slovenian Research Agency (ARRS, J6-9354).

KOSEZI MED ZGODOVINOPISJEM IN KULTURO SPOMINJANJA: (RE)KONSTRUKCIJA, RECEPCIJA IN (RE)INTERPRETACIJE

Žiga OMAN

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja,
Čentur 1F, 6273 Marezige, Slovenija
e-mail: ziga.oman@irris.eu

IZVLEČEK

Kosezi ali Edlinge že več kot stoletje burijo duhove v nacionalni zgodovini in kulturi spominjanja na obeh straneh Karavank. Medtem ko avstrijska historiografija zagovarja zlasti germansko poreklo sloja, je v slovenski uveljavljen kot del karantanske družbe, ki naj bi preživel do 16., do neke mere pa še v 19. stoletje, zato v nacionalnem imaginariju tvori del kontinuitete s »prvo slovensko državo«. Članek je osredotočen na (re)konstrukcijo in recepcijo besede kosez ter družbenega sloja, ki naj bi ga označevala, v slovenski znanosti in kulturi spominjanja, pri čemer se dotakne tudi avstrijskih interpretacij. V nacionalni imaginarij so kosezi vstopili predvsem preko povezave z ustoličevanjem koroških vojvod. Ta je bila odkrita dve desetletji pred (re)konstrukcijo besede »kosez« v letih 1912/13, ki v ljudskem spominu ni izpričana. Preko ustoličevanja so kosezi v nacionalni zgodovini že med svetovnima vojnama postali eden od gradnikov slovenskega naroda, v kulturi spominjanja pa so se uveljavili s povojno recepcijo poljudnoznanstvenih del ter šolskih učbenikov, utemeljenih zlasti na interpretacijah Boga Grafenauerja.

Ključne besede: kosezi, Edlinge, kultura spominjanja, nacionalni imaginarij, zgodovino-pisje, gradniki naroda in države, nacionalizem, Koroška, Slovenija, Avstrija

I KOSEZI TRA STORIOGRAFIA E LA MEMORIA CULTURALE (RI)COSTRUZIONE, RICEZIONE E (RE)INTERPRETAZIONE

SINTESI

Da più di un secolo, i kosezi, o Edlinge, suscitano polemiche nella storia nazionale e nella memoria culturale da entrambe le parti delle Caravanche. Mentre la storiografia austriaca in prevalenza asserisce un'origine germanica di questa classe sociale, quella slovena la considera parte della società carantana, che si sarebbe conservata fino al XVI secolo e, in una certa misura, persino fino al XIX secolo, per cui nell'ambito dell'immaginario nazionale essa rappresenta una forma di continuità del «primo stato sloveno». L'articolo si incentra sulla (ri)costruzione e ricezione della parola kosez e

della classe sociale a cui si riferirebbe, nella scienza e memoria culturale slovene, soffermandosi anche sulle interpretazioni austriache. I kosezi entrarono a far parte dell'immaginario nazionale principalmente attraverso il loro collegamento con l'intronizzazione dei duchi di Carinzia. Questo era stato scoperto vent'anni prima della (ri) costruzione della parola kosez negli anni 1912–13, che non trova però attestazione nella memoria popolare. Attraverso l'intronizzazione, i kosezi divennero nella storiografia nazionale un elemento costitutivo della nazione slovena già nel periodo tra le due guerre, affermandosi nella memoria culturale nel secondo dopoguerra con la ricezione di opere di divulgazione scientifica e libri di testo scolastici, basati soprattutto sulle interpretazioni di Bogo Grafenauer.

Parole chiave: kosezi, Edlinge, memoria culturale, immaginario nazionale, storiografia, elementi costitutivi della nazione e dello stato, nazionalismo, Carinzia, Slovenia, Austria

UVOD¹

Večini ljudi, ki je po drugi svetovni vojni šla skozi slovenski izobraževalni sistem, so kosezi najbrž vsaj medlo znani. V nacionaliziranih predstavah o slovenski preteklosti so tesno povezani z ustoličevanjem koroških vojvod oziroma z »volitvami« karantanskih knezov in bolj ali manj posredno razumljeni kot nosilci »demokracije« prve slovenske države,² iz katere naj bi izvirala obred. Posledično so neločljiv del enega temeljnih gradnikov³ slovenskega naroda in države. Te predstave o kosezih vzdržujejo zlasti osnovnošolski in srednješolski pouk zgodovine (prim. Brodnik et al., 2001, 247; Hozjan & Potočnik, 2001, 102; Lisjak, 2019, s.p. [213–241]) ter poljudnoznanstvena dela (prim. Grafenauer, 1991, 313–314; Štih & Simoniti, 1995, 40–41), seveda na podlagi znanstvenih dognanj. Izjemen nacionalni pomen ustoličevanja, kot poudarja Peter Štih, najbolje ponazarjata freska v predhodnjem veliki dvorani Državnega zbora (Slavko Pengov, 1958) in relief na glavnih ali Slovenskih vratih ljubljanske stolnice

- ¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države* (ARRS, J6-9354), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Za komentar besedila se zahvaljujem Matjažu Bizjaku in Željku Osetu ter anonimnim recenzentom. Za fotografijo Boga Grafenauerja iz časa, ko je pisal svoje temeljno delo o Karantaniji, se najlepše zahvaljujem njegovi hčerki Darji Mihelič.
- ² O poreklu in znanstveni (ne)vzdržnosti predstav o Karantaniji kot prvi slovenski državi, njeni demokraciji, volitvah karantanskih knezov ter Karantancih kot edinih/glavnih prednikih Slovencev gl. Štih, 2005; 2012.
- ³ Kot »kraje spomina« je enega prvih naborov podal Sašo Jerše, a ustoličevanje le posredno, s knežjim kamnom oziroma Gospo Sveto (Jerše, 2017, 258–259). O pojmi gradniki naroda in države prim. Kolstø, 2014.

Slika 1: Shematski prikaz karantanske družbe za osnovne in srednje šole. Kosezi so na konjih (Lisjak, 2019, s.p. [232]).

(Tone Demšar, 1996), na stavbah, ki predstavljata najvišjo posvetno in cerkveno oblast v državi (Štih, 2012, 331). Zaradi povezave z obredom so na obeh lokacijah (vsaj posredno) upodobljeni tudi kosezi.

Kosezov se drži pridih enigmatičnosti, a namen te razprave ni razjasnitev njihovega izvora in (pred)fevdalne družbene vloge niti etimoloških zagat, ki jih poraja beseda *kosez*. Cilj prispevka je predstaviti in analizirati proces, ki je družbeni sloj, opredeljen kot kosezi v slovenskem oziroma *Edlinge* ali *Edlinger* v avstrijskem zgodovinopisju (uporabljam krajšo različico), vključil v slovensko kulturo spominjanja, s poudarkom na (re)konstrukciji in recepciji pojma *kosez* ter pregledu njegovih (re)interpretacij v 20. stoletju. Zaradi narave besedila in množice razprav, ki se zlasti preko ustoličevanja dotikajo kosezov, je članek osredotočen na najpomembnejša dela, izdana do leta 1991, ko naj bi se naposled udeležile »tisočletne« slovenske sanje o lastni nacionalni državi, brez katere naj bi ostali ob koncu karantanske samostojnosti.

Beseda *kosez* se danes zdi samoumevna, a čeprav naj bi kosezi ali njihovi potomci še v 18. in 19. stoletju kot poseben sloj prebivalstva živeli v Zagorju ter na Teharjah pri Celju (Grafenauer, 1956, 131; Oset, 2019), tedaj ni opredeljevala posebnega slovenskega, kaj šele karantanskega družbenega sloja. Če bi se kak da-

našnji zgodovinar lahko srečal s Teharčani iz sredine 19. stoletja in jih povprašal o njihovih *koseških* prednikih, bi ga najbrž gledali podobno začudeno, kot je v 18. stoletju grški bandit Nikocaras zgodovinarja Kumasa, katerega je vznejevoljen vprašal, če je ta Ahil, kdor koli že je in s katerim ga je grški zgodovinar vzneseno primerjal, tudi tako spreten z mušketo kot je bil sam (Glenny, 2012, 31). Verjetno bi ga napotili v bližnje Kasaze, ki so do leta 1849 spadale pod pristojnost teharskega *Edlingergericht* (Oset, 2008, 466) ali h komu, ki se je pisal Kasesnik, saj je ta sicer zelo redek priimek še danes prisoten (SURS) zlasti v savinjski statistični regiji.

Kosezi so pod tem označevalcem v slovensko kulturo spominjanja vstopili pozno. V nasprotju s Karantanijo, ki jo je s Slovenci že ob koncu 18. stoletja povezal Anton Tomaž Linhart (1756–95) in omogočil, da se je v naslednjem stoletju neločljivo zasedla v nacionaliziranih predstavah o slovenski zgodovini (Štih, 2012, 331), je do (re)konstrukcije pojma *kosez* in kosezov kot posebnega slovenskega, iz Karantanije izvirajočega družbenega sloja prišlo šele tik pred prvo svetovno vojno. Posledično so kosezi »zamudili« 19. stoletje kot obdobje romantike in nastanka nacionalizmov, ki so po vsej Evropi »rojstvo narodov« postavljali vsaj v (zgodnji) srednji vek ter v bukolični preteklosti »miroljubnih bojevnikov« onkraj notranjepolitičnih sporov in družbenih antagonizmov ter/ali »okovov tujega gospostva« – tj. realnosti 19. stoletja – iskali ideale in vrednote za prebujanje »spečih narodov« ter njihov vstop v svetlo bodočnost, ki naj bi jo zmogli doseči le v okviru nacionalnih držav (prim. Geary, 2005, 19–47; Evans & Marchal, 2011; Kosi, 2018a, 69–71).

Nacionalna zgodovina je v tem determinističnem konceptu postala teleologija; za tvorbo smiselne nacionalne kontinuitete je iz kompleksnih in različnih zgodovinskih dogodkov ter procesov izbirala (prim. Baár, 2010, 136–137; Kuljić, 2012, 21) primere na katerih je utemeljevala in vzdrževala svojskost lastnega naroda, s čimer ga je bolj ali manj aktivno pomagala vzpostavljati. A nacionalna svojskost kosezov je prišla pozno. Ob nekaj desetletij zgodnejši (re)konstrukciji, zlasti skozi književnost in druge umetnosti (prim. Moretti & Porciani, 2011, 189), bi v nacionalni imaginarij najbrž lahko vstopili kot nosilci neposredne kontinuitete s Karantanijo in najodličnejši med Slovenci, tako pa so v 19. stoletju ostali zgolj del lokalne zgodovine oziroma še to ne, saj besede in sloja v danes uveljavljeni (slovenski) interpretaciji niso poznali. Brez povezave s Karantanijo pa tudi obetajoča nacionalizacija lokalnega izročila teharskih *Edlinge* v »slovenske plemiče« (gl. naslednje poglavje) očitno ni mogla postati obči nacionalno emancipatorni mit. V slovensko preteklost oziroma kulturo spominjanja so kosezi vstopili šele skozi precej manj romantično naracijo zgodovinopisja zgodnjega 20. stoletja, čeprav nacionalno emancipatorni naboj v njem še zdaleč ni bil potisnjen v ozadje.

Besedna zveza kultura spominjanja je v tej razpravi rabljena v pomenu, kot ga je opredelil Todor Kuljić, zlasti v tistem, kjer se prepleta s pojmom nacionalni imaginarij kot širšo, ne nujno institucionalizirano obliko kolektivnega spomina kot družbeno in-

tegrativne vizije preteklosti, ki jo »posamezniki na različne, a vseeno podobne načine razlagajo, spreminjajo in prilagajajo razumevanju sebe in svoje skupine«, torej kot »zbirni pojem, ki označuje celoto neznanstvenih javnih uporab preteklosti« (Kuljić, 2012, 19–21). Gre za skupek predstav o preteklosti, ki se sicer lahko napajajo pri zgodovini kot vedi, a ji nujno ne sledijo, naj gre za »uradno vednost« (prim. Kosi, 2018b, 270–271) posredovano skozi izobraževalni sistem in državne reprezentacije (proslave, obeležja itd.) ali za bolj fluiden (nacionalni, zgodovinski) spomin ter imaginarij posameznikov, družin in različnih družbenih skupin, posredovan ter napajan tudi skozi umetnosti ali zabavno industrijo (Tamm, 2016, 23–24), s čimer ni odvisen le od emocij, državnih in preostalih politik, ampak tudi od trga. Obenem se velja ogniti preoptimistični ločnici med spominom in zgodovino, saj so tudi zgodovinarji vselej izpostavljeni razlagam preteklosti, ki obstajajo v njihovi skupnosti, in nanje niso imuni (Jerše, 2017, 249–251), zato morajo biti neločljiv predmet raziskav kulture spominjanja.

KULTURE SPOMINJANJA

*Za plemiče jednakorodne
Priznavam vas od tega dné,
Priznavam za vse dni prihodnje!
(Funtek, 1890, 52)*

Preden so *Edlinge* postali iz Karantanije izvirajoči kosezi, so bili v slovenskem nacionalnem imaginariju povezani zlasti s teharsko skupnostjo⁴ ali »žlahtniijo«, kar nudi odličen primer uveljavljanja oziroma izginjanja specifičnih elementov kulture spominjanja.

V času zaostrenih slovensko-nemških nacionalnih sporov ob koncu 19. stoletja, tik pred t. i. celjsko krizo, ki je odnesla Windischgrätzovo vlado, je bila 10. decembra 1892 v novem Deželnem gledališču v Ljubljani premierno uprizorjena prva slovenska romantična opera z naslovom *Teharski plemiči*, ki jo je spisal Anton Funtek (1862–1932), uglasbil pa Benjamin Ipavec (1829–1908). Libreto je nastal po veliki uspešnici 19. stoletja, na ljudsko pripovedko naslonjeni povesti Ferda Kočevarja (1833–78) *Mlinarjev Janez, slovenski junak ali vplemenitba Teharčanov* iz leta 1859 (Grdina, 1991, 149–150, 155; Oset, 2008, 465).

Kočevar, v Teharjam sosednjem Žalcu rojeni zbiralec ljudskega izročila (Pirjevec, 2013), se je navezal na lokalno tradicijo o plemenitenju Teharčanov s strani grofov Celjskih, ki so jo v 19. stoletju poznali že vsaj tri stoletja (prim. Grafenauer, 1952, 354). Naslonil se je na inačico, po kateri so Teharčani plemenitev izsilili od Ulrika II. Celjskega, ko so ga zalotili pri zalezovanju lokalnih deklet; ker niso želeli sprejeti odkupnine, se je grof osramotitve rešil s plemenitenjem celotne vasi. Pri

4 Ob Teharjah je zajemala bližnja naselja Bukovžlak, Vrh, Lipa, Pečovnik, Osenica in Slance ter v Savinjski dolini naselja Kasaze, Šešče, Sešice, Podkoželj, Veternik, Podgorje, Selo pri Stopniku, Čeplje, Kote pri Šentilju blizu Velenja in Blate (Oset, 2008, 466).

tem jim je v grb podelil »od svojih treh zvezd dve, v znamenje, da ste prvi za manoj, da spoznate, da ste mi pred Bogom in svetom enakorodni in enakoredni!« (Kočevar, 1892, 87). V ljudski tradiciji so obstajale še vsaj tri različice zgodbe o poplemenitenju Teharčanov, vse tako ali drugače povezane z libidom grofov Celjskih. Dve verziji sta neposredno pripovedovali o ljubezenskih zvezah ali »romantičnih« nakanah grofov s hčerami domačinov, ena pa o nezakonskih otrocih, ki naj bi jih Celjski dajali v rejo na Teharje (Oset, 2008, 465, op. 17). Dve leti pred Funtkovo priredbo je tudi Anton Aškerc (1856–1912) vse popularnejšo povest pretvoril v *Celjsko romanco* o lahkoživem grofu Ulriku II. Celjskem, ki je teharsko skupnost poplemeniti, da bi lahko stanu primerno dvoril domačinki Margareti, ne da bi ga premikastili lokalni »junaki zviti«, ki zato »[d]an današnji še so plemeniti« (Aškerc, 1890, 34–37).

Vendar je Funtkova opera v nasprotju z zgodnejšimi priredbami lokalnega ljudskega izročila o »slovenskih plemičih« v zaostrenem nacionalnem ozračju po premieri v nemških nacionalističnih krogih sprožila buren odziv, da gre za (nepri-merne) bajke, češ da so v plemiče povzdignjeni slovenski kmetje – pripadniki t. i. nezgodovinskega naroda brez lastnega plemstva – lahko zgolj predrzen plod slovenske domišljije, kajti teharski *Edelinge* naj bi bili ostanek svebskih bojevnikov, ki so v deželo prišli iz okolice⁵ Leipziga (*Laibacher Wochenblatt*, 24. december 1892, Die *Edelinge von Tüchern*, 5–6; *Deutsche Wacht*, 29. december 1892, Die *Edelinge von Tüchern*, 1–2).

Tudi v odziv na te obtožbe ter interpretacije je Josip Pečnak (1816–1905), teharski podjetnik, publicist in slovenski narodnjaški (nacionalistični) politik (Pečnak, Josip), leta 1894 izdal delo *Local-Chronik der Edlinge von Tüchern*, v katerem je popisal zgodovino »plemičev« na Teharjah. Pečnak je v skupnosti tedaj izstopal zlasti z zavzemanjem za slovenske politične interese, v nasprotju z večino preostalih potomcev *Edlinge*, ki so v slovensko govorečem zaledju Celja nekoč posebni položaj želeli ohraniti tudi z glasovanjem za nemške kandidate⁶ in so torej bili daleč od tega, da bi se pojmovali kot *slovenski* »plemiči«. Sledeč lokalnemu ustnemu izročilu in zgodovinskim študijam, ki jih je poznal, je dokazoval, da so Teharčane enkrat po letu 1436 poplemenitili grofje Celjski. V teharski kulturi spominjanja je bilo »poplemenitenje« povezano (zlasti) s prigodo Viljema Celjskega v poznem 14. stoletju. Grof naj bi v mladosti spoznal Elizo, hčer teharskega sodnika, in jo skrivoma obiskoval. Predrznemu so se zoperstavili domači fantje, a ko se je Viljem razkril kot grofov sin, je Teharčane pozval k prisegi k molku v zameno za bogato nagrado v času, ko bo nasledil očeta. Tedaj se je spomnil nesrečne Elize, ki je umrla v porodni postelji skupaj z (očitno njunim) sinom, ter Teharčanom v zahvalo za molk podelil precej zemlje. Ker se je Pečnak zavedal, da gre za pripovedko, se je pri dokazovanju poplemenitenja oprl na listino nadvojvoda Ferdinanda I., izdano

5 Po analogiji nemškega imena za Teharje, Tüchern, s saškima krajema Tuchurin oziroma Teuchern ter Tuchini (*Laibacher Wochenblatt*, 24. december 1892, Die *Edelinge von Tüchern*, 5).

6 Za podatek se zahvaljujem Željku Osetu, ki ga je na to na javnem predavanju aprila 2008 opozoril zgodovinar Branko Goropevšek (1966–2012), raziskovalec političnih bojev 19. stoletja v celjskem zaledju. Goropevšek je Pečnaka v skladu z uveljavljenimi predstavami nacionalne zgodovine opredelil za koseza, kar je povzel tudi Oset (2019, 249).

25. maja 1537, s katero je deželni knez Teharčanom potrdil pravice, ki naj bi jih po svojem ustnem izročilu prejeli od Friderika II. Celjskega. Pečnak je poudaril, da so bili Teharčani na svoje »plemstvo« (Adel) tako ponosni, da še do terezijanske dobe niso nobenemu tujcu dovolili poroke na Teharje, domači fantje pa so bili kot *Edlinge* do naborniškega edikta iz leta 1777 oproščeni vojaške službe (Pečnak, 1894, 1, 4, 7–11).

Zgodovinski spomin teharske skupnosti ni segel dlje kot do grofov Celjskih v 14. oziroma 15. stoletje. Sodeč po omenjeni listini je bilo enako v 16. stoletju, ko so Teharčani trdili, da so jim zgoreli privilegiji, ki so jih prejeli od Celjskih. Dobrega pol stoletja za Pečnakom je Bogo Grafenauer v svoji temeljni študiji o ustoličevanju zapisal, da so se

Slika 2: Josip Pečnak (Vir: Kamra).

[p]ri datiranju svojih pravic [...] [teharski in zagorski] kosezi v boju zanje oprli pač na najstarejša ohranjena pisma ob menjavi ali prodaji posestva, v katerih so omenjeni navadno tudi »običaji in pravice kosezov« [...] in navezali nastanek teh pravic na podpisnika teh pisem. »Zgodovinski podatki koseških privilegijev so torej brez podlage. Kosezi so bili pač prisiljeni, da svoje pravice izvajajo od konkretnih fevdalnih gospodov v obliki splošnih privilegijev, ker je bil sicer boj proti komisarjem ob sestavi novih urbarjev brezupen. Privilegiji, ki so se nam ohranili, niso prav nič starejši od tega boja in stvarno niso imeli nobenih starejših predlog, ker starejših splošnih privilegijev nikdar ni bilo. (Grafenauer, 1952, 354, 357)

A četudi se jim je ohranil spomin na Celjske, je do sredine⁷ 19. stoletja iz spomina in besedišča (nekdanjih) teharskih *plemičev*, kot je tamkajšnje *Edlinge* poimenoval (prevzel iz ljudske govorice ali sam prevedel?) Kočevar, za njim pa povzela Aškerc in Funtek ter mu ni oporekal niti Teharčan Pečnak, že izginil pojem, ki je v Grafenauerjevem prej citiranem delu vseprisoten: *kosez*. Pojemovno neskladje je v skladu z uveljavljenimi predstavami pred kratkim »razrešil« tudi Željko Oset: »V virih, ki so seveda skoraj vsi pisani nemško, se uporabljajo

7 Ignacij Orožen v delu *Celska kronika Teharčanov* ni nikjer omenil v povezavi s privilegiji, izraz *Edlingthumb* pa je prevedel kot dvor (Orožen, 1854, 105); *žlahtnija* (Oset, 2019, 250) je očitno mlajši prevod, danes pa je uveljavljena *koseščina* (Blaznik, Grafenauer & Vilfan, 1980, 320).

le nemški izrazi, zato v njih ni mogoče zaslediti izraza kosezi niti slovenskega izraza za skupnost. Kljub temu pa je med raziskovalci popolno soglasje, da so bili pripadniki skupnosti *Edelthumb Tüchern kosezi*» (Oset, 2019, 249). Vendar je v nemško (in latinsko) pisanih virih obilo slovenskih izrazov – župan je npr. izpričan od poznega 8. stoletja naprej (Kos, 1902, 289–290) – pa tudi soglasje o enačaju med *Edlinge* in kosezi je manj popolno, kot se mogoče zdi.

(RE)KONSTRUKCIJA IN RECEPCIJA KOSEZOV NA SLOVENSKEM DO LETA 1945

Ob tezi, da je »[s] prvo slovensko opero *Teharski plemiči* [...] skupnost, ki je v virih označena kot *Edelthumb Tüchern* in *Edlinge von Tüchern*, postala integralni del slovenskih (nacionalističnih) predstav o preteklosti[, k čemur] je z izdajo prve monografije o skupnosti s središčem na Teharju (1894) pomembno prispeval Josef Pečnak, ostareli kosez, ki se je po razburljivem življenju vrnil na Teharje» (Oset, 2019, 249; prim. Grdina, 1991), se porajata dva zadržka. Predvsem je taka raba izraza *kosez* anahronistična. Naj gre za pojem iz (pred) karantanskih časov ali ne – kot toponim se v virih prvič pojavi v Savinjski dolini leta 1428 (*Kazezeh*)⁸ (Blaznik, 1986, 330), kot priimek (stanovska oznaka?) pa na Žužemberškem leta 1526 (*Kosses*)⁹ (Lessiak, 1913, 90) – ga v 19. stoletju ne jezikoslovci (prim. Wolf, 1860) ne ljudsko izročilo ne Pečnak niso več poznali, kaj šele da bi se slednji imel za *koseza*. Tudi položaj Teharčanov – kljub močnemu simbolnemu pomenu »plemičev« za baje kmečki narod brez lastnega plemstva (prim. Kosi, 2018a, 70), in povrh kmečkih »plemičev« – se je v slovenski kulturi spominjanja utrdil zlasti preko z ustoličevanjem koroških vojvod povezanih *Edlinge*, ki jih je kot izvirno slovanski družbeni sloj prvi interpretiral avstrijski nemški zgodovinar Paul Puntschart (Grafenauer, 1952, 18–19) tik pred koncem 19. stoletja. Njegovo interpretacijo je v nacionalni imaginarij najbrž kot prvi le nekaj let zatem vnesel Anton Aškerc v svojem »zgodovinskem prizoru« *Knez Volkun*, ki je izšel v literarnem mesečniku *Ljubljanski zvon*; v tej romantizirani upodobitvi ustoličevanja karantanskega kneza Volkuna ustoliči svobodni kmet in velmož Vitomir (Aškerc, 1906). Sicer pa so tako koroški kot teharski *Edlinge* v slovenski nacionalni imaginarij odločneje vstopili v zadnjem desetletju obstoja habsburške monarhije v – ne le za tiste čase – množično¹⁰ recipiranjem delu Josipa Grudna (1869–1922) *Zgodovina slovenskega naroda*. Gruden je v prvem zvezku *Zgodovine* ustoličevalca koroških vojvod opredelil še zgolj kot kmeta (Gruden, 1912, 58), v drugem zvezku pa se je bržčas že domislil (prim. Dolenc, 1935, 98) lastnih prevodov: tako je koroškega vojvoda leta 1414 še zadnjič ustoličil »knez-kmet Jurij Schatter iz rodbine Edlingerjev«, kot je

8 In ne že leta 1424 (prim. Grad, 1969, 125).

9 Verjetneje *Kasses*. Prim. op. 14.

10 Izšlo je v nakladi 79.000 izvodov (Štih, 2005, 36).

prevedel termin *Herzogsbauer* (vojvodski kmet), sicer pa je za družbeni sloj, ki mu je pripadal ustoličevalec, uporabil izraza »svobodni kmetje *Edlingerji*« ali »plemičarji«, med katere so spadali tudi »Teharjani, Zagorci in nekateri drugi« (Gruden, 1913, 247, 271, 428). Šele s tem je lahko bila v nacionalnem imaginariju vzpostavljena vez med ustoličevanjem in teharskimi *Edlinge*, ki pa so v nacionalnozgodovinski naraciji posledično prejeli zgolj vlogo statistik ob karantanskih protagonistih. A kako so neločljiv del slovenske kulture spominjanja postali *kosezi*, ko pa pojma v 19. stoletju, na vrhuncu nacionalističnih reinterpretacij preteklosti, niso (več) poznali niti njihovi domnevni potomci?

Vznik kosezov kot slovenskega oziroma poslovenjenega izraza za svojški slovenski svobodni družbeni stan je bil rezultat kovergentnih interpretacij jezikoslovcev Luka Pintarja (1857–1915) in Primusa Lessiaka (1878–1937), ki sta krajevno ime Kazaze oziroma Koseze,¹¹ skozi nemški toponim *Edling* ali *Edelingen*, prvič izpričan sredi 12. stoletja, v zadnjih letih pred veliko vojno rekonstruirala kot apelativ (Grad, 1969, 123). Čeprav naj bi Ljudmil Hauptmann v urbarjih gospostva Žužemberk iz 16. stoletja že leta 1907 naletel na kmete, ki so se imenovali *Edlinger* ali *Kassess* (Hauptmann, 1954, 75), je bil pet let zatem Pintar tisti, ki je iz toponimov kot prvi rekonstruiral *kaseze* ali *koseze* kot izvirno slovensko poimenovanje za družbeni sloj. Etimološki izvor je izpeljal iz besede *knez*, izvirno germansko *kuning*, kot enakovredne izrazu *edling* pri označevanju potomcev plemiških rodbin. Vendar je *kaseze* imel za svobodne kmete (*Freibauern*) kot zakupnike deželnega kneza, ne za plemiče (Pintar, 1912).

Sočasno je slovensko ustreznico za *Edlinge* iskal Lessiak, ki je menil, da se je kot prvi spoprijel z rekonstrukcijo slovenskega izraza, čemur se je čudil, nakar ga je presenetila Pintarjeva objava. Vendar gre Lessiak, prav tako dolgoletnemu raziskovalcu koroških krajevnih imen, kot je bil Pintar (Šlebing, 2013), verjeti, da je do podobnega rezultata prišel sam. Lessiak je tudi zaradi prehajanja oziroma

11 Tako ali podobno se imenuje devet do trinajst krajev od skupaj 237 lokacij, ki so na prostoru nekdanjih vojvodin Koroške, Kranjske in Štajerske povezane oziroma naj bi bile povezane z družbenim slojem *Edlinge*, od katerih 24 toponimov nosi le nemško ime *Edling* ali njegovo izpeljanko. Od »koseških« krajev so na Koroškem Kazaze/*Edling* v Podjuni, Kazaze/*Harbach* pri Šentpetru (*Sankt Peter*) pri Celovcu, Kazaze ali Kajžice/*Edling* pri Štefanu na Zilji (*Sankt Stefan im Gailtal*) ter (mogoče) Kajžice/*Edling* pri Bilčovsu (*Ludmannsdorf*) in Kozloz/*Grafenau* pri Brdu (*Egg*) v Ziljski dolini, na Kranjskem Koseze pri Vodica (1265. *Edlingen*), Zgornje in Spodnje Koseze pri Moravčah, Koseze pri Ljubljani ter pri Ilirski Bistrici, na Spodnjem Štajerskem Kasaze pri Teharjah (1248. *Edelingen*, 1424. *Edling*) in (mogoče) na Gornjem Štajerskem toponim Kases pri Rottenmannu ter kmetija *Edlinger* (1437) pri Mauternu, leta 1443 izpričana kot *Cas-segk* (*Grafenauer*, 1952, 322–323, 333; Hauptmann, 1954, 105; Blaznik, 1986, 330–331, 362). Med »koseške« toponime pa naj ne bi spadale Zasmoje ali Kozasmoje/Kosasmojachi pri Celovcu (Torkar, 2016, 150; prim. Eichert, 2014, 175–176). Prim. tudi *Grafenauerjev zemljevid* v *Enciklopediji Slovenije* (1991, 313).

prevajanja priimka *Edlinger* v *Kasses* ipd.¹² v nekaj žužemberških urbarjih iz prve polovice 16. stoletja sklepal (podatke mu je posredoval Hauptmann), da gre pri toponimu Kazaze oziroma Koseze za apelativ. Njegovo izvirno obliko je Lessiak leta 1913 rekonstruiral v *kazaz* ali *kazag*(ŭ) (tudi *kazez*, *kazeg*/ŭ/). Pri izvoru besede je nihal med več možnostmi, mdr. pri osetskem poimenovanju Kasogi za Čerkeze (Adige), a se mu je najverjetnejša zdela turška večpomenska beseda *qazaq*, in sicer v pomenu svoboden, podobno kot ruska beseda kozak. S Pintarjevo izpeljavo koseza iz besede *knez* se ni strinjal. Slovenci naj bi po Lessiakovem mnenju turkotatarsko besedo prevzeli od Avarov, ki so med njimi živeli kot nadrejeno plemstvo. Zato je tudi obredni sestop koroških vojvod med kmete pri ustoličevanju tolmačil kot sprejem med *Edlinge*, ne v slovensko (*sic*) plemensko skupnost kot tako (Lessiak, 1913).

Četudi se z njim ni povsem strinjal, je Grafenauer kasneje menil, da je prav Lessiak ustvaril podlago za nadaljnje teorije in podal »*trdno osnovo za etimološki pretres njihovega izvora*« (Grafenauer, 1952, 29).

Sprejem *kosezov* v imaginarij ter besedišče slovenskega zgodovinarja in jezikoslovja je bil hiter, bržkone tudi kot posledica sovpadanja njihove (re-)konstrukcije kot sloja svobodnih Slovencev (*sic*), neposredno povezanega s Karantanijo, vzpostavljanja slovenske državnosti po prvi svetovni vojni ter bojov in izgubljenega plebiscita za Koroško, ki je po analogiji s Karantanijo veljala – in vsaj v kulturi spominjanja še vedno velja – za (izgubljeno) središče prvobitne slovenske državnosti (prim. Štih, 2012, 334; Snoj, 2017, 444). V obdobju med svetovnima vojnama je v jezikoslovju in zgodovini kot osrednjih t. i. nacionalnih vedah nastalo več teorij o kosezih, ki o samem izrazu večinoma niso podvomile. Razlike so bile predvsem v interpretacijah, ali je šlo za izvirno »slovenski« (»poslovenjen«) ali za tuj družbeni sloj.

Neke vrste srednjo, »jugoslovansko« pot je ubral ob Milku Kosu vodilni (Štih, 2018, 132) medvojni slovenski medievist Ljudmil Hauptmann (1884–1968), s svojo dolgoživo teorijo o hrvaški Karantaniji, s katero je leta 1922 tudi stopil v bran jugoslovanskemu unitarizmu. V svojih razpravah iz let 1915–19 je menil, da sta bila *Edling* in *Edeltum* le »nemška« prevoda hrvaških izrazov *plemenit čovik* in *plemenština*, »nesvobodni Slovenci« pa naj bi za nadrejeni sloj še naprej uporabljali domnevno avarski izraz za svobodne ljudi, tj. *kazazi*. Po prvih odzivih je Hauptmann koseze v naslednjem desetletju opredelil za po poreklu hrvaške karantanske svobodnjake (kmete), vendar izvirno plemiče, za nosilce ustoličevanja karantanskih knezov oziroma koroških vojvod. Pri

12 Po urbarjih: 1522 *Gregor Edlinger*, 1526 *Juri Edlinger*, *Janntsche Edlinger*, *Michel des Jannsche Kosses* (verjetneje *Kasses*) *sun*, *Pauli Edlinger*; 1533–35 *Gregor Kasses*; 1536–38 *Juri Kasses*, *Jannsche Kasses*, *Michel Kasses son*; 1545–47 *Khäseßß*, *Khässes*, *Khases*, *Paulle Khäses edlinger* (Lessiak, 1913, 90). Za primerjavo, v Sloveniji je naštetim danes najpogostejši najbližji priimek Kasesnik (prim. Blaznik, 1986, 330–331) s 27 nosilci in nosilkami, od tega 18 v savinjski statistični regiji, še pet ljudi se piše Etling, šest pa jih ima priimek Kazazi (SURs), a je verjetno albanskega ali iranskega izvora (Kazazi Surname).

Slika 3: Spomin na zadnje ustoličenje koroških knezov (1414–1914) (Josef Ferdinand Fromiller, 1914 (1740)). Ustoličevalec je v besedilu razglednice opredeljen kot »[s]lovenski kmet Edlinger« (Vir: dLib). Fresko je Fromiller leta 1740 naslikal po naročilu koroških deželnihi stanov, katerim je bilo ustoličevanje koroških vojvod spomin na izjemno preteklost, ko naj bi prav stanovi postavljali vsakokratnega vladarja, Habsburžani pa so z obredom utemeljevali svoj nadvojvodski naslov (Štih, 2012, 309–310).

tem je vztrajal do konca življenja. V tridesetih letih 20. stoletja je hrvaško teorijo nadgradil z zakarpatskim izvorom kasazov, pojem pa je – morda sledeč Lessiak, s katerim si je dopisoval – izpeljal iz etnonima Kasogi, ki naj bi na zahod prišli skupaj s Hrvati (Grafenauer, 1952, 31–35, 38–39, 370, 501; Hauptmann, 1954, 75–126).

Hauptmannove razprave so doživele hiter odziv zgodovinarjev in filologov. Josip Mal (1884–1978), ki je pri etimologiji sledil Pintarju, je v svoji prvi razpravi (1923) o kosezih zavrnil vsakršno povezavo med njimi in ustoličevanjem. Obred naj bi bil v domeni svobodnih slovenskih kmetov, s čimer se je zoperstavil Hauptmannovi »hlapčevski« tezi, s tem pa dojemanju »slovenskega« ustoličevalca kot tujca. S Hauptmannom sta bila nasploh desetletja sprta glede tolmačenja karantanske družbe. A tudi Mal je v letih 1938–39

Slika 4: Luka Pintar (levo) (Vir: Wikimedia Commons) in Primus Lessiak (Vir: Katoliške Kirche Kärnten/Katoliška Cerkev Koroška).

izraz *kosezi* sprejel kot avarski naziv za slovenske dostojanstvenike, ki so bili v fevdalizmu degradirani v del zemljiškogospodarske uprave ter povezani z vojaško službo in sodišči v zameno za določene olajšave. Pri tem je ponudil še svoj predlog izvora besede iz baje avarske *canizauci*, ki pa se je hitro izkazala zgolj za površno branje zapisa *can Izauci* (Grafenauer, 1952, 32–33, 39–42; Hauptmann, 1954, 77–88).

Hauptmannovi hrvaški teoriji so bili sprva bolj naklonjeni filologi. Karel Oštir (1888–1973) je leta 1924 menil, da mu je uspelo kot prvemu rekonstruirati izvorni slovenski izraz za koseze: *kaseg*⁵. Poreklo besede je videl v traškem osebnem imenu Kosiggas (*Κοσιγας*) in ga povezal s Kosentzes (*Κοσεντζεσ*), imenom enega od petih bratov, ki naj bi Hrvate po njihovem izročilu povedli k Jadranu, kot je to v 10. stoletju v delu *De administrando imperio* podal (vzhodni) rimski cesar Konstantin VII. Porfirogenet (Grafenauer, 1952, 34).

Leto po Oštirjevi razpravi je njegov kolega Fran Ramovš (1890–1952) sicer dopustil možnost, da traška teza drži, a se mu je zdela povezava prostorsko in časovno le preveč oddaljena, da bi bila verjetna. Izvor heleniziranega hrvaškega imena, ki naj bi botrovalo rekonstrukciji *kaseg*⁵, je videl v langobardskem

Slika 5: Ljudmil Hauptmann (levo) (Vir: SAZU) in Josip Mal (Vir: Slovenska biografija).

rodovnem imenu *Gauting*, kasneje *Gausing*, po rodu, ki naj bi med odhodom Langobardov v Italijo ostal pod Karpati ali v Panoniji, kjer se je priključil Hrvatom na njihovi poti na zahod (Grafenauer, 1952, 34–35).

A mnenja so bila deljena tudi med jezikoslovci. Literarni zgodovinar Jakob Kelemina (1888–1957) je še isto leto zavrnil Ramovševo teorijo, češ da je v langobardščini do premika $t = s$ prišlo šele po njihovi preselitvi v Italijo. Koseze je po eni strani primerjal s hrvaškimi *gradokmeti* in madžarskimi *jobbágyok*¹³ (lat. *iobagiones*), ker je kot eno od nalog kosezov (podobno kot Mal) razumel varovanje knežjih utrd, po drugi pa z bavarskimi *Edlinge*, ki so bili določen sloj svobodno rojenih in plemenitih ljudi, četudi v plemiški hierarhiji niso bili nujno visoko (Grafenauer, 1952, 36).

V debato se je v tridesetih letih vmešal v Rusiji rojeni nemški slavist Max Vasmer (1886–1962) (Vasmer, Max), ki je zavrnil tako Lessiakovo avarsko kot Ramovševo langobardsko teorijo, kasneje pa še Hauptmannovo kavkaško. Vasmer je sklepal, da beseda *kosez* izvira iz nemškega rodovnega imena *Kassing*, domnevno izpričanega v krajevnih imenih na Švedskem (Kasinge) in

13 Za sodobne poglede na ta sloj prim. Szeberényi, 2012.

v Angliji (Chasington). Slovenci naj bi šele ob prihodu v Karantanijo besedo *kosez* prevzeli od skupine Germanov, ki naj bi tam zaostala med poznoantičnimi migracijami (Grafenauer, 1952, 38–39).

V istem desetletju so se v razpravo ob Hauptmannu in Malu opazneje vmešali še drugi zgodovinarji, prvič po (re)konstrukciji pojma *kosezi* tudi avstrijski (gl. naslednje poglavje). Med slovenskimi je Milko Kos (1892–1972) v letih 1932–33 zavrnil Hauptmannov enačaj med *kosezi* in Hrvati, a je pristal na njegovo tezo o *kosezih* kot svobodnjakih-plemičih (Grafenauer, 1952, 37). Predvsem pa je Kos s svojo poljudnoznanstveno *Zgodovino Slovencev od naselitve do reformacije* pojem *kosezi* oziroma *kasazi* najbrž kot prvi zanesel onkraj ožjih znanstvenih krogov. V knjigi je sloju pripisal »poseben položaj med slovenskimi svobodnjaki-plemiči«, ki da so ga enako razumeli tudi Nemci in ga prevedli v *Edlinge*. Hkrati je menil, da izvor besede *kosez* še ni bil zadovoljivo razložen. Predvsem na Koroškem naj bi postali poseben politični dejavnik, ki je odločal o ustoličevanju vojvod, kar naj bi bila pravica »*koroških kosezov*« še iz časa Karantanije (Kos, 1933, 91–92), s čimer je v nacionalnem imaginariju sprožil zamenjavo Grudnovih *plemičarjev* s *kosezi*.

Dve leti zatem je Metod Dolenc (1875–1941) v prvem temeljnem pregledu slovenske pravne zgodovine trdil, da *koseze* ali *kasaze* »*latinski viri imenujejo principes, prvake*«, iz česar naj bi Nemci izpeljali *Edlinge* ali »*plemenite osebe*«, a je tudi on menil, da beseda *kosez* etimološko še ni bila povsem pojasnjena. Besedo *plemičarji* je imel za Grudnov izum.¹⁴ Obenem tudi ni videl opore za tedaj v avstrijskem zgodovinopisju uveljavljajočo se teorijo o *Edlinge* kot naslednikih langobardskih arimanov. A četudi naj bi *kosezi* odločali pri izvolitvi ter umeščanju karantanskih knezov in kasneje koroških vojvod, je Dolenc za ustoličevalca uporabil izraz *Edlinger* (Dolenc, 1935, 30–31, 97, 219). Hkrati je podal še svoj pogled na ta sloj v zgodovinskem spominu:

Ugotoviti moramo, da o izrazih kosezi ali plemičarji v novem veku ni več govora. Pač so ostala še imena vasi ali sel, ki so v zvezi s kosezi, ali ljudstvo se ni več zavedalo, kaj so v zgodovini pomenili. [...] Vendar so svobodnjaki resnično preostali iz staroslovenske dobe preko poznega srednjega veka kot svobodne, naravnost deželnemu knezu podrejene osebe, ne da bi bili njegove podložne osebe. (Dolenc, 1935, 218)

Njegov študent Bogo Grafenauer (1916–95) je v debato, v kateri je po drugi svetovni vojni »zmagal« tostran Karavank, prvič stopil leta 1939 z razpravo s pomenljivim naslovom *Svoboda ali sužnost?*. V prispevku je mdr. zavrnil Malove teze o avarskem izvoru besede ter Hauptmannovo teorijo o Slovencih kot sužnjih, s

14 Uporabil jo je tudi pravnik in zgodovinar Janko Polec (1880–1956), ko je zavrnil izvor svobodnikov (*Freisassen*) iz *kosezov*. Njegovo razumevanje *kosezov* je sledilo Hauptmannovemu (Polec, 1936, 94–95). Za različne nazive in vrste prebivalstva z omejeno svobodo v srednjem in novem veku, vključno s *kosezi* idr. svobodnimi kmeti, prim. Blaznik, Grafenauer & Vilfan, 1980, 316–321, 334–336, 344–346.

tem pa tudi njegov enačaj med kosezi in Hrvati. Z Grafenauerjem so kosezi prejeli izrazito nacionalno emancipatorni pomen:

*Kasazov namreč po moji sodbi ni bilo toliko, da bi izključno sami (v zvezi s Hrvati) prevzeli vodstvo v roke, saj niso mogli dati niti imena narodu, marveč samo nekemu socialnemu stanu. Tvorili so sicer osnovno plast tega stanu, vendar pa so bili med njimi po vsej priliki tudi Slovenci. V ostalem pa je razlika itak najbrž kmalu izginila, kajti **tudi kasazi so se poslovenili. Prav zato se mi zdi napačno govoriti o tem, da bi prešel ob nastopu frankovske nadvlade v sužnost cel narod, kajti med narod so spadali tudi kasazi. To je bila najpomembnejša posledica karantanske svobode.*** (Grafenauer, 1939, 326; poudaril Ž. Oman.)

Četudi je vprašanje etimološkega izvora besede puščal delno odprto, je *kasaze* »dokončno« sprejel med Slovence in jih neločljivo povezal z ustoličevanjem (Grafenauer, 1939, 327).

Vendar se je v prvi jugoslovanski državi uveljavljanje izraza *kosez* v slovenskem jezikoslovju in zgodovinopisju lahko le počasi odražalo v nacionalnem imaginariju. Bržčas je pri tem še najbolj pomagala Kosova poljudnoznanstvena zgodovina. Leta 1936 je bila beseda *kosez* prvič vključena v kak slovar (Grad, 1969, 135), in sicer v *Slovar slovenskega jezika*, kjer je razložena kot »plemič, svobodnjak; rabljeno tudi kot osebno ime; po tem krajevnó ime Koseze, Kasaze, Kazaze« (Glonar, 1936, 173). Precej boljši pokazatelj recepcije kosezov v kulturi spominjanja so učbeniki (prim. Tamm, 2016, 24; Kosi, 2018b, 269–273), ki pa so v času med svetovnima vojnima ob ustoličevanju koroških vojvod kvečjemu omenili svobodnega kmeta (Melik, 1920, 84; Brinar, 1927, 84–85; Binter & Štrukelj, 1938, 20–22) ali le kmeta (Pečjak, 1938, 107, 109) kot ustoličevalca. Kaže, da so kosezi v učbenike prvič prišli leta 1940, in sicer kot edini preostanek nekdanj svobodnih Slovencev: »*Ponekod pa se je le ohranilo nekaj svobodnjakov. Odlično mesto med njimi so zavzemali tako zvani kosezi ali kasazi, ki so živeli tu in tam po slovenskih pokrajinah. Na Koroškem je pripadalo kosezom odlično pravo ustoličenje vojvod*« (Orožen, 1940, 39). Pridobljeno nacionalno emancipatorno veljavo so navzlic okupaciji ohranili tudi v učbeniku za Ljubljansko pokrajino, v katerem so bili »*kosezi (Edling)*« opredeljeni kot poseben sloj maloštevilnega slovenskega plemstva, ki »*so imeli poseben položaj po vsej Sloveniji*«, od katerih so »*[k]oroški kosezi [...] volili in umeščali koroškega vojvodo*«, a je sloj od 13. stoletja nazadoval na družbeni lestvici. Ustoličevalec je naveden kot vojvodski kmet (Kratka zgodovina, 1944, 25, 27, 31; poudaril Ž. Oman).

AVSTRIJSKE INTERPRETACIJE DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Onkraj Karavank in kot prvi nasploh, naj bi na povezavo med *Edlinge* in podobnimi toponimi v zadnjem desetletju 19. stoletja opozoril August Jaksch pl. Wartenhorst (1859–1932) (1891, 36), a družbenega sloja še ni povezal s Slo-

vani. Kaže, da je to pet let kasneje prvi storil Arnold Luschin vitez Ebengreuth (1841–1932), na Dolenjskem rojeni pravni zgodovinar (Polec, 2013), ki je naslonjen zlasti na primere od 14. do 16. stoletja še dopuščal možnost, da so *slavische Edlinge* na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem in Koroškem sprva tvorili podložne kmečke občine, ki jih je deželni knez kot njihov zemljiški gospod osvobodil nekaterih bremen v zameno za vojaško službo. Vendar jih Luschin ni enačil s pravimi svobodnjaki. Tudi ustoličevalce je razumel kot sodeče *zu den Edlingern*, a je njihovo svobodo (*Freisässigkeit*) interpretiral le kot posledico posebej naklonjenih okoliščin (Luschin, 1896, 253–254). Šele po seznanitvi s Puntchartovimi tezami je v letu izbruha prve svetovne vojne dopustil možnost, da so *Edlinge* ostanek staroslovanskih svobodnih kmetov (Grafenauer, 1952, 29).

Koroški pravni zgodovinar Paul Puntchart (1867–1945) (Puntchart, Paul) je to tezo postavil leta 1899, v prvi znanstveni razpravi o ustoličevanju koroških vojvod. Menil je, da so *Edlinge* prvotno bili svobodni slovenski kmetje, ki so imeli javnopravne obveznosti do vojvoda, kasneje pa prešli v sklop zemljiških gospodstev. Nastanek sloja je pripisal bavarskemu vplivu, saj naj bi pri Bavarcih jedro plemena tvorili svobodni kmetje (prim. Oset, 2008, 465–466, op. 20), zato je *Edlinge* pojmoval kot (po Grafenauerju) »*rezultat nemške politike po osvojitvi Karantanije, da bi postala slovenska kmečka množica, osvobodjena jarma nomadskega [avarskega] plemstva, sposobna za obrambo in boj*«. Nasploh se je med tedanjimi avstrijskimi nemškimi avtorji uveljavil pogled na *Edlinge* (na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem) kot na sicer slovenski družbeni sloj, a kot institucija germanskega porekla. Tudi zgodovinar Emil Werunsky (1850–1942) (Werunsky, Emil), češki Nemec, je v svojem obsežnem predvojnem delu o avstrijski zgodovini sprejel Puntchartove teze (Grafenauer, 1952, 18–19, 29).

Po vojni, bojih in dobljenem plebiscitu za Koroško so avstrijske študije ustoličevanja začasno zamlle, dokler se leta 1925 v debato ni vključil koroški jezikoslovec in nemški nacionalist Eberhard Kranzmayer (1897–1975) (Kranzmayer, Eberhard). Sprejel je Lessiakovo tezo o avarskem izvoru slovenske besede *kazag*, ki naj bi bila dobro znana tudi Nemcem, kajti v nasprotnem slovanskih toponimov Kazaze ipd. ne bi prevedli v Edling ipd. Izjemo je videl le pri ustoličevalcu, za katerega je po analogiji z Blažnjo vasjo/Blasendorf, kjer je bival, kot izvirni slovenski izraz rekonstruiral *blag*, saj naj se *kazag* s po stanu višjim ustoličevalcem ne bi prekrival. Kranzmayer je poudaril, da je enačaj med *Edling* in *blag* veljal le za Karantanijo, sicer pa je *blag* imel za slovenski prevod nemškega izraza, nastalega na osnovi poznoantičnega *iudex civitatis* (Kranzmayer, 1925, 66–70).

Zametek precej vplivnejše teorije je štiri leta kasneje objavil arheolog Rudolf Egger (1882–1969) (Egger, Rudolf), ko je na podlagi primerjave njihovih obveznosti menil, da bi koroški *Edlinge* lahko bili nasledniki langobardskih graničarjev ali arimanov, ti pa nasledniki rimskih graničarjev, *limitanei* (Grafe-

nauer, 1952, 49). Nanj in na Kranzmayerja se je navezal zgodovinar Hermann Braumüller (1886–1977), ki je v razpravi iz leta 1933 *Edlinge* prav tako primerjal z arimani, njihovo poselitev pa razumel kot skladno s poznoantičnimi utrdbamami v okviru svoje teorije o rimsko-germansko-slovanski kontinuiteti Karantanije. Posledično je zavrnil Puntschartovo tezo o *Edlinge* kot Slovanih in jih opredelil za Germane, za glavno oporo germanskih karantanskih vladarjev zoper uporne slovanske velikaše (Braumüller, 1933, 27–31). Langobardsko teorijo je v letih 1934–42 izpopolnil Ernst Klebel (1896–1961), meneč, da so Langobardi prevzeli rimski *limes*, arimane pa so v njihovi vlogi nasledili *Edlinge*. Sprva jih je še imel za Avare, nakar je v štiridesetih letih koroške, gorenjske in ziljske interpretiral kot langobardskega izvora, enako kot izraz *Edling*, preostale pa je povezal s Samovo državo (Grafenauer, 1952, 53–54).

Klebllov stanovski kolega Karl Torggler (1892–1940) je bil precej previdejši, ko je v letu anšlusa podrobneje predstavil v avstrijskem zgodovinopisju dotlej zapostavljeno Hauptmannovo teorijo o hrvaških *Edlinge*, ki naj bi bila podprta še z Oštirjevo rekonstrukcijo besede *kasaz* iz imena Kosentzes. Torggler je Hauptmannove teze primerjal z avarsko in langobardsko teorijo, a je ostal do vseh zadržan. Izhod iz zagate o izvoru *Edlinge* je videl predvsem v razrešitvi izvora besede *kasaz* oziroma *koseg*. Iz raztresene naseljenosti *Edlinge* po Karantaniji je sklepal, da je šlo za ostanke nekdanjega svobodnega slovanskega prebivalstva, pri čemer se je oprl zlasti na študije Milka Kosa in Metoda Dolenca (Torggler, 1938, 32, 38–46).

Vendar je do konca druge svetovne vojne med avstrijskimi raziskovalci prevladala langobardska, tj. germanska teorija. Leta 1942 je Günter Glauert večidel zavrnil Hauptmannove teze in podprl Klebla. A čeprav je Glauert trdil, da so Karantanijo ustanovili Langobardi, za *Edlinge* na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem le ni menil, da so bili germanskega izvora kot tisti v Furlaniji, temveč da je šlo za Avare, ki so vladali Slovencem in so se šele kasneje stopili z njimi, med avarskimi *Edlinge* pa je dopuščal tudi obstoj Hrvatov (Glauert, 1942, 36–37).

Tudi koroški filolog in etnograf Georg Graber (1882–1957) (Graber, Georg) je v štiridesetih letih 20. stoletja opustil podporo Puntschartovi tezi o slovanskih *Edlinge* ter zavrnil še Hauptmannovo »čerkeško« teorijo v prid izvoru iz langobardskih arimanov (Graber, 1942, 170–173, 198). Sočasno se je zgodovinar in zagrizen nacionalsocialist Theodor Mayer (1883–1972) spraševal, če niso bili *Edlinge* oboroženi podložniki, ki so bili naseljeni na kraljevi zemlji šele v 9. ali 10. stoletju, tj. Nemci, ne pa prebivalci najstarejših naseljenih območij, tj. Slovani (Grafenauer, 1952, 26, 54). Ob previdnem Torgglerju je med avstrijskimi raziskovalci v vojnem času langobardsko teorijo o izvoru *Edlinge* zavrnil le še Puntschart ter v zadnjih letih vojne in svojega življenja znova poudaril, da naj bi šlo za slovanske svobodne oborožene kmete (Grafenauer, 1952, 58). Na slovenske raziskave avstrijske interpretacije *Edlinge* iz medvojnega in vojnega časa niso imele večjega vpliva.

POVOJNA UVELJAVITEV KOSEZOV V SLOVENSKE KULTURI SPOMINJANJA

Navzlic novim ideološkim nastavkom izgradnje slovenskega naroda in državnosti po drugi svetovni vojni se pogled na koseze ni bistveno spremenil, čeprav so se ključne polemike o njihovi družbeni vlogi ter izvoru besede nadaljevale še skoraj dve desetletji po koncu vojne. V zgodovinopisni debati o kosezih kot družbenem sloju, v kateri sta mu v Sloveniji do neke mere oporekala Hauptmann in zlasti Mal (Vilfan, 1996a, 532), je »zmago« kmalu odnesel Grafenauer, ki je koseze že leta 1939 povezal s svobodo Slovencev (*sic*) v Karantaniji. V znanstvenih krogih je svojo interpretacijo uveljavil zlasti z izčrpno študijo *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* iz leta 1952, ki ostaja najpopolnejši pregled in kritika virov o ustoličevanju (Štih, 2016, 15), v širši javnosti pa zlasti z na njene izsledke naslonjeno poljudnoznanstveno *Zgodovino slovenskega naroda*, ki je v petih zvezkih¹⁵ izšla v letih 1954–62 (v nakladi po 16.000 izvodov) ter s sodelovanjem pri podobno množično recipirani monografiji *Zgodovina Slovencev* iz leta 1979 (Čepič & Nečak, 1979). Svoje so prispevale še žepne izdaje orisov slovenske zgodovine (prim. Božič, 1969). Namen poljudnoznanstvenih izdaj je Grafenauer opredelil v prvem zvezku *Zgodovine slovenskega naroda*, češ da mora biti zgodovina navadnemu človeku zanimiva in dostopna, kar naj še posebej velja za zgodovino »njegovega lastnega naroda[, ki] ima v tem pogledu brez dvoma svojo posebno privlačnost. Prav zato pomeni najprirodnejši most do tiste splošne izobrazbe v razumevanju sodobnih dogodkov, ki je danes vse bolj in bolj potrebna vsakemu človeku« (Grafenauer, 1954, 6).

Grafenauer, osebno, družinsko in raziskovalno tesno navezan na Južno Koroško (Kosi, 2018a, 74), je leta 1946 postal prvi docent novoustanovljene katedre za zgodovino Slovencev, v nadaljevanju kariere pa vodilni slovenski medievist in sploh eden ključnih usmerjevalcev slovenskega povojnega zgodovinopisja, ki ga je imel tudi za svoj življenjski okvirni raziskovalni program (Štih, 2018, 135–136). Posledično je njegovo povojno delo lahko odločilno definiralo tisti način gledanja na zgodovino, ki ga je mogoče opredeliti kot kulturo spominjanja. Kajti njegovim interpretacijam so bile, ob siceršnjem bralstvu zlasti njegovih poljudnih del, podvržene in so z njimi odraščale generacije slovenskih študentk in študentov zgodovine, predvsem pa srednješolcev in srednješolk ter šoloobveznih otrok pri pouku zgodovine (Kosi, 2018a, 63). Zlasti skozi pouk zgodovine kot množično in usmerjeno »nacionalno akulturacijo« (ob materinščini in geografiji) (prim. Weber, 1976, 330–331, 333; Foster & Crawford, 2006, 1–5, 20) so se v povojnem nacionalnem imaginariju dokončno uveljavili tudi kosezi (prim. Petauer, 1973, 182–184)¹⁶ in s povezavo z ustoličevanjem postali eden pomembnejših gradnikov slovenskega naroda in države.

15 O kosezih najboljše v prvem zvezku (Grafenauer, 1954, 145–150).

16 Sodeč po Cobissu, je bil učbenik v letih 1954–77 desetkrat ponatisnjen.

Uspeh Grafenauerjevih interpretacij je bržčas temeljil tudi na tem, da je bil v svojem razumevanju slovenske zgodovine pravzaprav tradicionalist: zanj je slovenska zgodovina lahko bila le nacionalna, morala je biti nacionalizirana (prim. Tamm, 2016, 3) v zgodovino Slovencev. Zgodovinar Grafenauer je bil predvsem Slovenec, ki piše za Slovence, prepričan, da mora raziskovanje narodove preteklosti služiti ljudstvu (Kosi, 2018a, 75–76). Zato ne preseneča, da je v obdobju socializma historični materializem sprejel predvsem kot metodološki okvir, ideološko pa je ostal pri osrednjih premisah (ne le) slovenskih nacional(istič)nih aktivistov (narodnjakov) ter zgodovinopisja 19. in zgodnjega 20. stoletja: narod določa jezik, ki ga govorijo njegovi pripadniki, ter da so bili Slovenci po izgubi karantanske samostojnosti le še kmetje, ki so jim vladali tuji gospodarji, zlasti Nemci. Po letu 1945 se je starejši koncept nacionalne zgodovine prekril z razrednim, a je temeljno izhodišče ostal nazor, da je (starejša) zgodovina Slovencev v bistvu zgodovina kmečkega prebivalstva, le da so jo dobra štiri desetletja skušali interpretirati še skozi razredni antagonizem (Štih, 2018, 131–134).

V tako nacionaliziranem konceptu zgodovine plemstvo, ki je bilo opredeljeno kot *a priori* tuje, ni imelo kaj iskati (Štih, 2018, 137–139). Karantanski in s tem »slovenski« višji sloji naj bi izginili s prihodom pod frankovsko nadoblast ali postali del tujega izkoriščevalskega družbenega razreda, s tem pa skorajda »narodni izdajalci«, četudi eksplicitno niso bili opredeljeni kot taki. V tej naraciji so lahko kvečjemu kosezi, kot del nekdanjega vladajočega razreda, a v osnovi kmetje (= Slovenci), ki so tuje vladarje umeščali v (domnevno vselej zatiranem) slovenskem jeziku, ohranjali vez s Karantanijo.

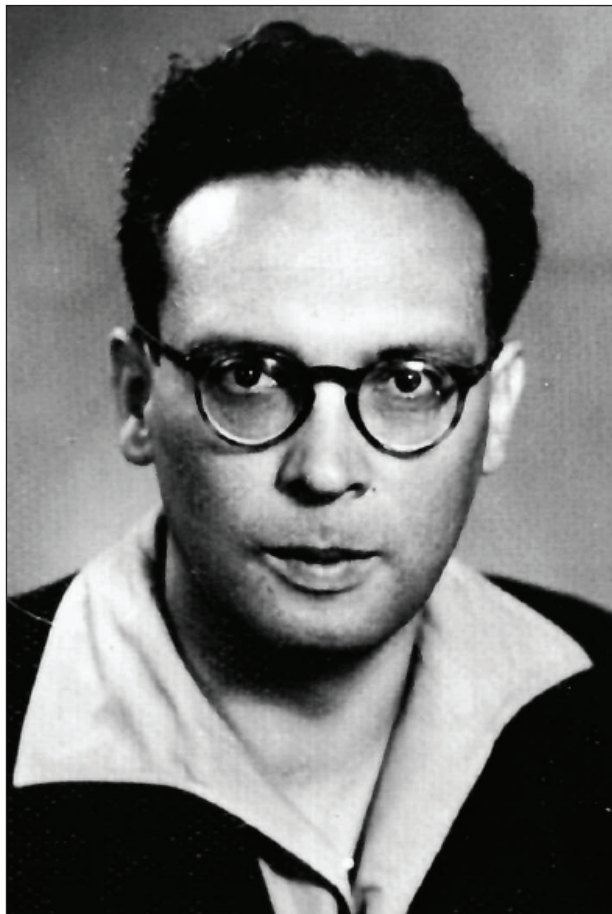
Čeprav so nekdanji podložniki v kontekstu nacionalne zgodovine že v 19. stoletju (praviloma) postali *slovenski* kmetje (prim. Weber, 1976), s tem pa edina vez med preteklo svobodo, potekajočim narodnim prebujanjem in zlato prihodnostjo, ki naj bi nastopila z ustanovitvijo nacionalne države (prim. Fewster, 2011; Myhre, 2011), je šele Grafenauer vse *Edlinge* v slovenskem jezikovnem (= narodnem) prostoru dokončno uveljavil kot koseze in Slovence, s čimer je okreplil povezanost obojih z ustoličevanjem, koseze kot svobodne kmete pa vzpostavil kot nekakšne Slovence *par excellence*. V tej vlogi so lahko s koncem socializma postali še vez izpolnitve »tisočletnih sanj« v samostojni in demokratični nacionalni državi z »demokratičnimi« (prim. Štih, 2005, 36–37) očaki iz karantanske dobe.

Današnja vloga v slovenski kulturi spominjanja so kosezi prejeli zlasti z Grafenauerjevim *Ustoličevanjem* in recepcijo dognanj te študije, ki velja za njegov *opus magnum* (Štih, 2016, 7), skozi poljudnoznanstvena dela in učbenike. V delu je kot temeljno napako dotedanjega proučevanja kosezov izpostavil ločevanje obravnave ustoličevanja od siceršnjih raziskav (pred)fevdalne družbe in zgodovinskega razvoja, predvsem pa zavrnil teze, ki so koseze skušale interpretirati kot neslovenski družbeni sloj. Zlasti medvojne avstrijske teorije o langobardskem izvoru *Edlinge* je odpravil z besedami, da odražajo »značilno dekadenco znanosti, če jo vodijo nacionalistične težnje. Temeljna tendenca, odtrgati obred od Slovencev in zvezati njegov nastanek z uveljavljanjem nemškega prava v Karantaniji v

9. stoletju, povzroča namreč vse večje in večje zablode» ter jih označil za »pseudoznanstveno delavnico imperializma« (Grafenauer, 1952, 61–65). A tudi Grafenauer si je prizadeval koseze opredeliti predvsem kot poseben *slovenski* družbeni sloj. Pomenljivo, a tipično v kontekstu nacionalne zgodovine in razumljivo v luči nacionalnih sporov na Koroškem, je njegovo vehementno zavračanje že samih primerjav s podobnimi zgodnj srednjeveškimi družbenimi skupinami pri Germanih kot nepomembnih, četudi jih je s kosezi povezovala marsikatera značilnost (prim. Grafenauer, 1952, 372–377). Opazno je tudi zelo redko navajanje virov v izvirniku, s tem pa izrazov oziroma sinonimov, ki so v srednjem veku izpričani za svobodnjake oziroma za svobodne kmete na Slovenskem: *Ed(e)linge, rustici liberi, nobilitares, herimanni* idr. so v tekstu skoraj povsod podani kot kosezi. Naj je bilo takšno tolmačenje vselej upravičeno ali ne, so se kosezi z njim v nacionalnem imaginariju še lažje uveljavili kot Slovenci. Ker so bili praktično vselej podani z domnevno starodavnim slovenskim izrazom, niso bili utrjeni le kot svojski slovenski družbeni sloj, temveč je bila utrjena tudi kontinuiteta pojma *kosez*, ki je lahko segla od Karantanije od Pečnaka.

Obenem je Grafenauer v študiji poudaril, da je bil s padcem Slovencev pod tujo oblast njihov »izjemni razvoj« pretrgan, zato ustoličevalski »obred seveda ni mogel živeti samostojnega življenja [in] je dejstvo, da je sam okamenel, nedvomen dokaz, da je gotovo okamenel tudi njegov družbeni nosilec, t. j. kosezi« (Grafenauer, 1952, 321). Tako »okameneli« kosezi so ob več kot tisočletni kontinuiteti prejeli še tragično vlogo propadanja pod tujim jarmom, tj. vlogo v mitu propada (Smith, 1999, 67), ki so si jo delili s preostankom Slovencev. Čeprav je bilo nazadovanje sloja na družbeni lestvici in njegovo posledično izničenje resnično, je bilo treba poudariti, da se je degradacija kosezov okrepila, »ko se pri nas obnovi intenzivna kolonizacijska politika **nemških fevdalcev**« (Grafenauer, 1952, 379; poudaril Ž. Oman). Značilno za nacional(istič)ni kontekst je tudi, da Grafenauer kosezov, ki so bili »številčno najmočnejši in najtrdnje povezani del družbenega vršička v svobodni Karantaniji«, nikjer ni opredelil kot del »izkoriščajočega in vladajočega družbenega razreda«, saj se je ta nad Slovence, kljub predhodnemu obstoju ali vsaj zametkom razredne družbe, očitno zgrnil šele z »uveljavljanjem **tujega razreda fevdalcev**« (Grafenauer, 1952, 321–322, 382; poudaril Ž. Oman). V zlati dobi med rojaki pač ni izkoriščanja.

Koseze kot družbeni sloj je Grafenauer opredelil kot najštevilnejši del vladajočega razreda v Karantaniji, kar naj bi se odražalo v tem, da so se po propadu domačega plemstva ali njegovem prehodu med frankovsko prav skozi koseze ohranile pravice razredno omejene večje, ki naj bi volila karantanske kneze. Od podložniškega prebivalstva sta koseze ločevala osebna svoboda in razpolaganje s posestjo kot s svojo lastnino, od plemičev kmečki način življenja, od drugih svobodnjakov pa mdr. lastno sodstvo oziroma stanovsko pravo. Grafenauer je koseze interpretiral kot naslednike družinikov karantanskih knezov. Enako naj bi jih razumeli Franki in jih v 9. stoletju prevedli v *Edlinge*, s čimer naj bi označevali le družinike in plemstvo, kosezi pa naj ne bi bili plemiči. Iz vloge družinikov naj bi

*Slika 6: Bogo Grafenauer v petdesetih letih 20. stoletja
(Vir: zasebni arhiv Darje Mihelič).*

izšle tudi vojaške naloge kosezov,¹⁷ ki so jih ponekod imeli še v zgodnjem novem veku. Sočasne teze avstrijskih zgodovinarjev (gl. v nadaljevanju) in Mala, da naj bi kosezi z vojaško službo in sodno organizacijo povezane naloge prejeli šele z razvojem fevdalizma, je Grafenauer zavračal. V poznem srednjem veku se je začela pospešena degradacija kosezov med podložnike, ki se je v glavnem zaključila v zgodnjem novem veku, z izjemo skupnosti v Zagorju in na Teharjah. Glede izvora besede *kosez* je leta 1952 menil, da še ni primerno pojasnjen, a je dopuščal zlasti možnost Hauptmannove oziroma Oštirjeve hrvaške teorije, postavil pa je še lastno

17 Povezuje se jih zlasti s konjenico (gl. sliko 1; prim. Blaznik, Grafenauer & Vilfan, 1980, 320).

tezo o langobardskem izvoru, po kateri naj bi *kaseg* kot rekonstrukcija izvirnega slovenskega izraza nastal iz langobardske besede *gasinthja* za družinike. V obeh primerih pa naj bi se kosezi kot sloj izoblikovali šele ob naselitvi Slovencev (*sic*) pod Alpe v 6. stoletju (Grafenauer, 1952, 348–360, 379–382, 499–503).

Deset let kasneje je svoje osrednje teze še enkrat pretresel skozi sito naj-novejših raziskav na obeh straneh Karavank. Opustil je zlasti tezo o *gasinthja*, ki sta jo zavrnili Graber in France Bezljaj. Čeprav je etimološki izvor kosezov ostal sporen, so se filologi strinjali, da gre za slovanski prevzem tujke. A ker se je tvorba »nemških« toponimov na -ing zaključila med 9. in 11. stoletjem, je Grafenauer s slovenskimi jezikoslovci delil mnenje, da morajo (!) biti toponimi Koseze ipd. starejši od nemških Edling ipd. Obenem je po letu 1952 našel še en »koseški« toponim, Kozloz/Grafenau (!) pri Brdu (Egg) v Ziljski dolini – iz Velike vasi/Micheldorfa pri Brdu je bil Grafenauerjev oče (Cankar et al., 2013) – leta 1679 zabeležen kot *Chassos*, domačini pa so ime kraja v 20. stoletju izgovarjali kot *Kəsəzloz*. V desetletju od izdaje *Ustoličevanja* je bilo več odprtih vprašanj zlasti glede kosezov kot družbenega sloja. Avstrijsko (koroško) zgodovinopisje, z izjemo Kranzmayerja in Graberja, je dotlej že opustilo teorije o langobardskem izvoru, relevantni sta ostali le še »frankovsko fevdalna« in karantanska. Frankovsko teorijo so po vojni prevzeli zlasti avstrijski raziskovalci, ki jim je Grafenauer očital tudi nepoznavanje oziroma površno poznavanje slovenskih raziskav. Fevdalno poreklo je zavračal zlasti z opisom ustoličevanja v vrinku v Švabsko zrcalo, po katerem je koseze (*lantsaezen*) interpretiral kot dediče karantanskega plemenskega zbora, kar naj bi kot knežji družiniki postali po prehodu ostankov domačega plemstva med frankovsko po koncu neodvisnosti; s tem naj bi prav kosezi »bistveno podprli« dednost knežje oblasti (Grafenauer, 1962, 189 sl.).

Pri svojih interpretacijah kosezov kot svojškega slovenskega družbenega sloja se je leta 1962 navezal (Grafenauer, 1962, 201) tudi na Sergija Vilfana (1919–1996) in njegovo nedvomno najbolj znano delo *Pravna zgodovina Slovencev* iz leta 1961, s katerim (ali s ponatisom iz leta 1996) so se srečale generacije študentk in študentov prava ter zgodovine, kar je okrepilo tudi vlogo kosezov in njihovo slovenstvo v kulturi spominjanja.

Vilfan je pretežno sledil Grafenauerju, a je bil skeptičen do njegove teze o izvoru kosezov iz družinikov, saj bi njihova razširjenost onkraj Karantanije narekovala veliko število¹⁸ slovenskih (*sic*) kneževin. Svoj odgovor na vprašanje

18 Tukaj velja omeniti, da je Vilfan leta 1966 opozoril na običaj, da je morala koseška družina, ki je imela v fevdu gospodarski dvor na obrobju Ljubljane, ob dednem poklonu kranjskih deželnih stanov oziroma (kasneje) vsakokratnem prihodu deželnega kneza v mesto v slavnostnem sprevodu privedi vola in ga oddati v kuhinjo. Običaj je prvič izpričan sredi 15. stoletja, zadnjič pa leta 1728. Vilfana je to spominjalo na predajo konja in vola pri ustoličevanju koroških vojvod, a je opozoril, da je bilo izročanje živali zelo pogosto ob nastopu novih funkcionarjev, npr. drobnice, ko je nastopil nov župan (Vilfan, 1996b, 109). Štih pa dopušča možnost, da bi lahko šlo za odmev umeščanja karniolskih knezov (Štih, 2012, 327).

kosezov onkraj karantanskih meja je nakazal skozi dve tezi. Prvič, drugod naj bi bili povezani s knezi frankovskih obrambnih krajin, ki so se na koseze kasneje neuspešno naslonili še v obrambi pred rastočo močjo plemstva. Drugič, v nasprotju z Grafenauerjem, ki je zagovarjal enotno starejšo poselitev (1952, 332–338), je Vilfan koseška naselja delil na starejša (npr. Teharje), ki so ležala ob glavnih komunikacijskih poteh, in novejša, bolj odmaknjena ter nastala med kasnejšo kolonizacijo, med katera je tako kot Hauptmann (1954, 126), umestil tudi vse toponime Koseze ipd. Glede izvora besede je Vilfan zagovarjal predslovanski, a vsekakor negermanski izvor, za koseze kot družbeni sloj pa je podobno kot Grafenauer poudaril, da *»kolikor bi bilo v njih spočetka še tujih prvin, pa postanejo tudi oni del slovenske družbe še preden začenjajo Slovenci vidneje nastopati v zgodovini«* (Vilfan, 1996a, 56; poudaril Ž. Oman). Podobno je tudi za nastanek vloge kosezov pri ustoličevanju dopuščal več možnosti, a *»kosezi – naj bodo že karkoli – pa [so] drugotni činitelj, ki si je tako ali drugače prilastil odločilno besedo na volilni veči. Ko se to zgodi, pa so tudi kosezi že vraščeni v slovensko družbo«* (Vilfan, 1996a, 59); kar koli so bili pred tem, ko Slovenci vstopijo v zgodovino, so kosezi že njihov neodtujljivi del (Vilfan, 1996a, 55–59, 108–109, 125, 136).

Povojna samoumevnost izraza *kosez* se pri Vilfanu pokaže tudi, ko se dotakne zgodovinskega (ljudskega) spomina, ne da bi pri tem kot Metod Dolenc opozoril, da se izraz med ljudmi ni ohranil: *»Spomin na posebni položaj kosezov se je kazal vsaj ponekod (Teharje) še v posebnem sistemu avtonomnega sodstva, pa tudi v drugih pravicah. Nerazumljivost takih pravic je privedla do različnih pripovedk, ki so izvajale koseške posebnosti iz privilegija tega ali onega vladarja, podeljenega baje za vojaške zasluge«* (Vilfan, 1996a, 294).

V debato sta v letih po izidu *Ustoličevanja* znova posegla tudi dva od njenih najpomembnejših medvojnih protagonistov, Hauptmann in Mal. Hauptmann je svoje poglede še zadnjič podal že dve leti po izidu Grafenauerjeve temeljne študije. Vztrajal je pri hrvaški teoriji porekla kasazov – kaže, da je bil zadnji, ki je vztrajal pri tem zapisu besede –, ki naj bi jo »najlepše« potrdjevala Oštirjeva etimologija iz imena Kosentzes. Na Grafenauerjevo študijo se Hauptmann med pisanjem še ni mogel odzvati, njegovim starejšim delom pa je očital zlasti, da naj bi v njih skušal zmanjšati slovensko podrejenost Kasegom in jih čim prej ter čim bolj »prijateljsko« združiti s Slovenci. Zavrnil je tudi vse avstrijske teorije o germanskem izvoru sloja ter Keleminovo ločevanje med *Edlinge* kot plemiči in *Edlinger* kot kasazi iz leta 1950. Kasazi so bili za Hauptmanna izvorno plemiči s središčem v t. i. hrvaškem okraju (*pagus Crouuati*) oziroma grofiji na Koroškem. Toponime Kasaze ipd. je imel za kasnejša naselja tega sloja, ko je že prešel v stan svobodnih kmetov, ne za izvirna selišča kasazov kot plemičev (Hauptmann, 1954, 77, 88–104, 116–126). Hauptmannove teze o hrvaškem izvoru na podlagi določenega sovpadanja koseških in hrvaških selišč (ne pa tudi imena) ter prostor izvirne koseške (= slovenske) poselitve je v oceni knjige, enako kot že leta 1932, zavrnil Kos (1955, 258).

Slika 7: Obred ustoličenja koroškega vojvode v obliki, ki naj bi veljala konec 13. stoletja (Slavko Pengov) (Grafenauer, 1954, 144).

Deset let po izidu *Ustoličevanja* je svoje poglede o kosezih (v nemščini) še zadnjič strnil tudi Mal, Hauptmannov več desetletni antagonist v razpravah o Karantaniji. Podobno kot Vilfan je Mal že leta 1961 zavrnil Grafenauerjevo tezo o kosezih kot družinskih karantanskih knezov, a na drugačni podlagi, češ da viri jasno pričajo, da so kneze in koroške vojvode ustoličevali svobodni kmetje (*fryen geburen, rustici liberti*). S tem naj bi Slovenci (*sic*) obdržali »staro demokratično ureditev«, ki je onemogočala močnejšo vojaško, plemiško in gosposko oblast, ki so jo poznali očitno »manj demokratični« Germani. Nosilci slovenstva kot *populus* naj bi bili že izvirno svobodni kmetje, ne

kak vojaški sloj ali del vladajočega razreda. Posledično in ker naj bi vlogo v sodnem in obrambnem aparatu dežele ali posameznih gospodov (npr. Celjskih) prejeli šele skozi srednji vek, tudi prehoda kosezov med podložnike ob koncu dobe ni pojmoval kot tragični padec, saj so »zgolj« iz svobodnih kmetov prešli med podložnike. Glede besede *kosez* je, sledeč Stanoniku (gl. naslednje poglavje), zagovarjal germanski izvor iz *cotsetla* v pomenu kočar, kar naj bi dokazovalo, da so ga Slovenci prevzeli v fevdalni dobi (Mal, 1963, 140–142, 152–157, 164–166, 172, 177–178). Mal se je navezal zlasti na Herwiga Ebnerja, ki je do leta 1960 zagovarjal frankovsko teorijo izvora kosezov, nato pa prevzel karantansko, s čimer naj bi padle tudi Malove teze (prim. Grafenauer, 1962, 200).

Poudariti velja še Malov pogled na koseze v zgodovinskem spominu. Devet *nobilitares seu edlinger* iz Orehovice pri Pleterjah je po urbarju iz leta 1507 moralo loviti zločince in vzdrževati morišče, kar se je ohranilo v ljudskem spominu: prebivalce Orehovice naj bi njihovi sosedi imenovali tudi *biričevniki*. Mal je to imel za dokaz, da kosezi niso mogli biti pripadniki karantanskega vladajočega sloja, saj da bi se tak sloves med njimi moral ohraniti, a ni nikjer izpričan. Podobno je menil, da bi si kosezi kot nekoč vladajoči sloj dali nekdanje privilegije ali vsaj pravico do ustoličevanja koroških vojvod zapisati, četudi bi šlo za ponaredek, ne nazadnje je bila to v srednjem veku običajna praksa (Mal, 1963, 152–153, 158).

Očitno pa delovanje kosezov med kmečkim uporom leta 1515, ko so služili kot izvidniki plemiških sil, in med protireformacijo, ko so pomagali uničevati protestantske cerkve in knjige (Mal, 1963, 159), kljub izrazito negativni vlogi v dveh ključnih mejnikih nacionalne zgodovine ni škodilo njihovem ugledu v kulturi spominjanja.

Ob zgodovinopisnih debatah o kosezih so potekale tudi jezikoslovne, ki so skupno točko praviloma našle v tem, da je pri besedi *kosez* šlo za slovanski prevzem tujke, in sicer že v predkarantanski dobi (Grafenauer, 1962, 191). V slovenskih debatah je prevladala teza o hrvaškem izvoru besede, a je niso sprejeli vsi. Že leta 1950 je Kelemina predlagal izvor iz romansko-langobardske izpeljanke za hišo, ki jo je rekonstruiral kot *casagium* (Grad, 1969, 124). Med tistimi, ki so sprejeli hrvaško teorijo, je Rajko Nahtigal (1877–1958), enako kot že Ramovš (Grad, 1969, 127), iz kosezov izpeljal tudi rezijansko žensko obliko posesivnega adjektiva, ki ga je kot »*tà na-Kasîginej hōrycoe*« v 19. stoletju zabeležil poljski jezikoslovec Jan Nieciśław Baudouin de Courtenay, pri čemer se je Nahtigal oprl na narečno sorodnost govora v Reziji in Rožu na Koroškem (1955, 165). Romanist in germanist Anton Grad (1907–83) (Grad, Anton) je kasneje zavrnil razlago *Kasîginej* s kosezi, saj bi g v rezijanščini v tako stari besedi že prešel v h. Besedo je tolmačil kot novejšo romanskega izvora, npr. iz severnoitalijanske *casina* za planšarijo ali furlanske *ciasíne* za kočjo oziroma kot izpeljanko iz neznanega osebnega imena (Grad, 1969, 126–128).

ANTITEZE

O večinskem mnenju slovenskih filologov in zgodovinarjev glede izvora besede *kosez* sta v šestdesetih letih 20. stoletja podvomila prav Grad ter anglist in literarni zgodovinar Janez Stanonik (1922–2014) (Stanonik, Janez), zato velja njune poglede predstaviti malce podrobneje.

Stanonik je po desetletnici *Ustoličevanja* in izidu poskusnega zvezka *Etimološkega slovarja slovenskega jezika* Franceta Bezlaja (1910–93) leta 1963, ki je zagovarjal hrvaško oziroma traško teorijo izvora besede *kosez* (Bezljaj, 1982, 69–70), k debati prispeval primerjavo s staroangleško besedo in slojem *cotsetlas*. Šlo je za svobodne kmete, a brez lastne zemlje, v virih zabeležene tudi kot *cotsetus*, *cocsez* ali *coscet*, ki so se v Angliji ohranili še v poznem srednjem veku. Osebo svobodo in podobno ime je Stanonik imel za boljše izhodišče raziskav od povezave z imenom Kosentzes, za katero ni videl nobenega dokaza, a je dokončni pretres predloga prepustil slavistom (Stanonik, 1963). Kaže, da se je na predlog že naslednji mesec kot prvi sicer odzval Grafenauer s pomenljivo dikcijo, da je Stanonik postavil »vprašanje, ali niso **naši kosezi**, v katerih gledamo zgodovinarji in jezikoslovci **povsem izjemen, le slovenskemu razvoju svojski družbeni sloj**, nemara na kak način v zvezi s srednjeveškim angleškim družbenim slojem« (Grafenauer, 1963, 1147; poudaril Ž. Oman). Primerjavo je zavrnil na podlagi različne stopnje svobode med zgolj osebno svobodnimi *cotsetlas*, ki jih je opredelil kot kočarje in ekonomsko skupino prebivalstva, ter kosezi, kot posebnim, iz vladajočega stanu izšlim družbenim slojem, ki je obdržal tako osebno kot posestno svobodo (Grafenauer, 1963). Stanonik se v odgovoru, ki je sledil mesec dni kasneje, ni želel spuščati v daljšo polemiko, a je vztrajal pri možnosti skupnega germanskega izvora besed *kosez* in *cotsetla*. Pri tem je opozoril, da slednja ne pomeni le kočarja kot vaškega reveža ter da so bile obema slojema skupne osebna svoboda in vojaške obveznosti. Namesto izvajanja enega sloja iz drugega se je Stanoniku razne vzporednice, ki jih je v *Ustoličevanju* navedel (in zavrnil) tudi Grafenauer, zdelo ustrezneje jemati »kompleksno kot tipičen proizvod takratne fevdalne družbe« (Stanonik, 1964, 93); a to je bilo v nasprotju z uveljavljenim razumevanjem kosezov kot predfevdalnega (= staroslovenskega) sloja. Obenem je Stanonik možnost, da je beseda *kosez* nastala iz neke germanske za kočarje, povezal s prevodom nekaterih toponimov iz Edling v Kajžice pri Bilčovsu in pri Štefanu na Zilji ter v Kötschach na Zilji (Stanonik, 1964). Njegova kratka polemika z Grafenauerjem je bila s tem, kot kaže, sicer zaključena.

Pet let kasneje je Anton Grad ponudil še en poskus germanske etimologije besede *kosez*, ki pa je lahko bila z zornega kota uveljavljenih interpretacij le še bolj sporna, tudi zaradi pomena kosezov v nacionalnem imaginariju. Sklepal je, da so toponimi Koseze ipd., ki so v virih prvič izpričani ob koncu prve tretjine 15. stoletja, tudi izvorno mlajši od toponimov Edling ipd., ki so na Koroškem in Štajerskem izpričani že sredi 12. stoletja. Tezi v prid je štel še dejstvo, da je beseda *kosez* kot priimek (stanovska oznaka?) izpričana šele v začetku 16.

Slika 8: Janez Stanonik (Vir: Delo).

stoletja, torej za toponimom, ki naj bi izviral iz nje. Ker tudi jezikoslovci pred 20. stoletjem besede niso poznali, je sklepal, da gre le za Pintarjevo rekonstrukcijo, ki so jo povzeli še drugi. Grad je sicer dopuščal možnost, da so besedo *kosez* Slovenci (*sic*) poznali že ob naselitvi, a se je čudil, zakaj tako dolgo ni bila zapisana (in morda impliciral: sploh za tako pomemben sloj), medtem ko je beseda župan kot *iopan* prvič izpričana že leta 777, kot *supan* ipd. pa od 13. stoletja naprej. Prav tako ga je begalo, da z izjemo enega toponima v Liki v 16. stoletju beseda *kosez* ni izpričana pri Hrvatih, od katerih naj bi jo prevzeli Slovenci. Hrvaški teoriji je podobno kot Stanonik zoperstavil možnost, da je beseda *kosez* germanskega izvora, tudi po analogiji z etimologijo toponima Kosse(s)dorf na Sedmograškem, ki ga je v zvezi s kosezi že leta 1925 omenjal Ramovš (Grafenauer, 1952, 34). Grad je transilvanski toponim izpeljal iz spodnjesaške besede *Kosassen* (*Kos-saeten* itd.) za kočarje, ne nujno v pejorativnem pomenu. Etimologije kosezov sicer ni izvajal iz nemške besede za kočarje, temveč iz besede *Gesäss*, selišče, ki je v virih večinoma zapisana kot *gesaezze*, *gesesse*, *gesezz(e)* ipd., ponekod v nemških deželah pa tudi kot *kesazzen*, *kasiezzi* in *kesazz*. Na tej podlagi se germanistu ni zdelo

nemogoče, da bi apelativ Gesäss, ki je imel tudi pomen selišče, bivališče, stanovanjska in verjetno tudi gospodarska zgradba (koča), za notranjske Koseze, za katere vemo, da so v njih živeli (tudi) Švabi [...] prav lahko prišel v poštev kot osnova za naše Koseze: Slovenci, naseljeni na tamkajšnjem področju, so začeli iz več poslopij sestojajočo naselbino tujih kolonistov imenovati prav po imenu Gesäss, ki so jo v pluralni obliki gotovo pogosto slišali od nemških priseljencev. Edninska oblika Gesäss pa verjetno tiči v krajevnem imenu Kases, ki ga je ugotovil Mal [...] v okolici kraja Rottenmann na Štajerskem. (Grad, 1969, 132–133)

Grad je sklepal, da je *g* v *Gesäss* prešel v *k* v Kosezah podobno kot je na Koroškem Sankt Gandolf prešel v Šent Kandolf ali bavarsko-avstrijska beseda *grundbirn* v slovensko krompir ter, obratno, Krka v Gurk. Drugo možnost je izvajal iz švabske *Kottengesässe* oziroma rekonstrukcije *Kotsässe*, zlasti kot razlago za Kajžice pri Bilčovsu. Tudi o priimku Kosez (zdelo se mu je prepozno, da bi še lahko šlo za stanovsko oznako), ki je izpričan le v žužemberških urbarjih iz prve polovice 16. stoletja, je Grad menil, da je izšel iz toponima ali nemške besede za kočarja, torej za nemške koloniste. Še eno možnost je videl v *Gesässe* v pomenu prebivalec, naseljenec, imetnik posesti ipd., a se mu je zdela manj verjetna za izvor imena naselja, saj naj bi bil proces obraten. Menil je, da bi tudi priimek Kaseznik (Kasesnik) lahko izšel iz toponima *Gesässe*, če ni iz slovenskega Kasaze ipd. Kot zanimivost je podal še beneški izraz za biriča: *cas(s)asso*, a je ni povezal s kosezi (Grad, 1969, 126–135).

Gradov predlog ni bil povsem brez vzporednic. Že Grafenauer je navedel, da sta leta 1306 na Olševku dva »*edlinge [...] gesessen*« (1952, 362), a je zgolj kot »*nenavadno formulo*« (1962, 197) odpravil povezavo avstrijskega zgodovinarja Walterja Fresacherja (gl. naslednje poglavje) med *Edlinge* in besedno zvezo *gesessen zu* za njihove sedeže oziroma za selišča vseh, ki niso bili podložni zemljiškemu gospodstvu (Fresacher, 1960, 159). Fresacherjevega članka Grad ni citiral, leto po Gradovi razpravi pa je Fresacher v svoji študiji o koncu *Edlinge* na Koroškem pokazal, da so s tisto »*nenavadno formulo*« v virih neredko označeni prav njihovi sedeži, s čimer naj bi jih pisarji ločevali od podložniških (Fresacher, 1984, 55, 62, 71–72). Besedne zveze sicer ni povezal z nastankom toponimov Koseze ipd., pa tudi Gradove razprave ni navajal. Razen kratke zavrnitve v *Etimološkem slovarju slovenskih zemljepisnih imen* (Snoj, 2009, 202) mi odzivi na Gradove teze niso znani.

Za to razpravo pravzaprav ni pomembno ali Stanonikove ali Gradove teze o izvoru besede *kosez* držijo ali če jih Fresacherjeve navedbe kakor koli podkrepijo. Predlog poznosrednjeveškega in povrhu nemškega izvora besede za »*povsem izjemen, le slovenskemu razvoju svojski družbeni sloj*« (Grafenauer, 1963, 1147) je namreč lahko bil le popolna antiteza uveljavljenim interpretacijam (prim. Grafenauer, 1991, 314), še posebej v kontekstu nacionalne zgodovine. A četudi bi se teze izkazale za pravilne, je vprašanje, ali bi bila

njihova recepcija v času že povsem nacionaliziranih predstav o kosezih in primata Grafenauerjevih interpretacij sploh mogoča. Kosezi so za povezavo s Slovenci in kontinuiteto s Karantanijo preprosto morali biti predfevdalnega in negermanskega izvora.

Če Grafenauerjeve predstave o kosezih v glavnih potezih ostajajo uveljavljene tudi med slovenskimi kritiki slovenskih nacionalističnih predstav o preteklosti (prim. Štih, 2005, 40; 2010, 113; 2012, 329), onkraj Karavank prevladujejo povsem drugačni pogledi.

AVSTRIJSKE POVOJNE REINTERPRETACIJE

V povojni Avstriji so se v okviru raziskav starejše koroške zgodovine in zlasti ustoličevanja nadaljevale tudi reinterpretacije kosezov, a večinoma še naprej brez upoštevanja ali (podrobnejšega) poznavanja med slovenskimi raziskovalci uveljavljenih pogledov.

Debato je kmalu po vojni nadaljeval koroški zgodovinar Martin Wutte (1876–1948), par let prej še prepričan nacionalsocialist (Wutte, Martin), ki je v posthumno izdani razpravi zavrnil dotlej v Avstriji prevladujočo teorijo o langobardskem izvoru *Edlinge*, a tudi slovansko, hrvaško in avarsko. Menil je, da je sloj nastal pod langobardskim in bavarskim vplivom, sicer pa da so bili *Edlinge* tako nemškega kot slovenskega (*sic*) izvora, pretežno pa pokristjanjeni Karantanci z drobci staroselcev, Germanov in Hrvatov. *Edlingersystem* naj bi vzpostavili po slovanskih uporih v 8. in 9. stoletju za varovanje notranjega miru. Iz povezanosti sloja z grofovsko oblastjo naj bi izšla tudi njegova vloga pri ustoličevanju (Wutte, 1949, 13–33). Leto kasneje se je Fresacher (1884–1982) v svoji študiji zgodovine kmetov na Koroškem še izognil vprašanju izvora *Edlinge* in jih opredelil le kot staro svobodno plast kmetov s posebnimi pravicami (Grafenauer, 1952, 60), nakar jih je leta 1960 v razpravi o nastanku Celovca, ki naj bi nastal pretežno iz svobodnjaških naselbin – s čimer se Grafenauer ni strinjal (1962, 197) – tolmačil enako kot Wutte. Besedo *kazazi* je razumel kot slovanski izraz za plemstvo (Fresacher, 1960, 159, op. 216).

Vmes je izšlo Grafenauerjevo *Ustoličevanje* z obsežnim, 64-stranskim nemškim povzetkom. O študiji ter Malovi razpravi iz leta 1949 (Grafenauer, 1952, 42) je v avstrijski periodiki že leta 1954 poročal štajerski zgodovinar Ferdinand Tremel (1902–79) (Tremel, Ferdinand), obema priznal temeljitost in objektivnost ter opozoril na visoko raven slovenskih raziskav o Karantaniji in kosezih (Vilfan, 1996a, 531). Ocenil Grafenauerjevega temeljnega dela sta že leta 1952 oziroma 1954 za avstrijsko periodiko spisala tudi Josip Žontar (1895–1982) in Hauptmann, desetletje kasneje pa v nemščini še Graus kot eden tedaj vodilnih evropskih medievistov. Vendar je recepcija Grafenauerjeve študije ostala osredotočena na njen nemški povzetek, redke slovenske razprave v nemščini in nemške povzetke slovenskih člankov, na nemški prevod (pretežnega dela) *Ustoličevanja* pa je bilo treba počakati vse do leta 2016 (Štih, 2016, 11–12,

15–16). A ne glede na zgodnjo seznanitev z osrednjimi tezami Grafenauerjeve študije je povojno avstrijsko zgodovinoписание praviloma vztrajalo pri teorijah o germanskem oziroma fevdalnem izvoru *Edlinge*.

Leta 1956 je Kranzmayer sicer sprejel tezo o izvoru besede *kosez* iz Kosenztes, a je menil, da gre za avarsko izposojenko. Nasploh je ostal zavezan teoriji o germanskem poreklu sloja, le da je langobardsko teorijo že leta 1950 zamenjal z gotsko, tj. s spojitvijo gotških *adaliggos* in slovenskih kosezov, kar sta zavrnila tako Hauptmann (1954, 103) kot Bezljaj (Grafenauer, 1962, 189–190).¹⁹ Leta 1956 je tudi štajerski zgodovinar Ebner (1928–2010) (Ebner, Herwig) predlagal, da so bili »pristni« *Edlinge* svobodni kmeti, ki so bili na kraljevi zemlji naseljeni v zvezi z vojaško službo. Ker so se njihove kmetije hitro drobile, naj bi prejeli spodnjesaški naziv *kosset* za male kmete, iz katerega je izšla beseda *kosez* (Vilfan, 1996a, 531); podobno je kasneje predlagal Stanonik. Ebner je omenil še teharsko izročilo o petih plemenih, ki ga je povezal z ustoličevanjem, kar pa je Grafenauer zavrnil kot aitiološko razlago teharskega sodnika in štirih prisednikov. Ebner je še do leta 1960 zagovarjal frankovsko teorijo porekla kosezov, ki se je namesto langobardske uveljavljala v avstrijskem zgodovinoписju, nakar je na sestanku nemških in avstrijskih zgodovinarjev v Salzburgu sprejel karantansko teorijo (Grafenauer, 1962, 189–190, 194, 200, 202).

Nasprotno je Graber v odzivu na *Ustoličevanje* v zadnjem letu svojega življenja zavrnil tudi tezo o izvoru besede *kosez* iz langobardske *gasinthja*. Podprl je Lessiakovo avarsko teorijo, s katero naj bi dokazal, da so »*staroslovenski kazazi približno enako kot staronemški koroški Edlinge*«²⁰ (Graber, 1957, 189), v njihovi izvorni funkciji pa jih je Graber imel za privilegirane graničarje, podobne langobardskim *adalingi* ali (*h*)*arimanni*. V razpravi je zavrnil predvsem eno od (zelo poenostavljenih) Grafenauerjevih ključnih premis, da je ustoličevanje slovenskega izvora, ker da so bili *Edlinge* ali *kosezi* kot nosilci obreda izključno (*sic*) Slovenci (Graber, 1957, 207). Za razumevanje odnosa do vprašanja kosezov in ustoličevanja na obeh straneh Karavank je zgovoren Graberjev očitek Grafenauerjevemu zavračanju germanskih vplivov na njihov izvor, češ da tovrstni »[o]sebnih ali nacionalističnih občutkih raziskavam onemogočajo dostop do resnice«²¹ (Graber, 1957, 208). V teh besedah »odmevajo« zelo podobni Grafenauerjevi očitki avstrijskim zgodovinarjem pet let poprej.

Tudi Klebel je poznal Grafenauerjevo študijo oziroma njen nemški povzetek, a je ni upošteval. V predzadnjem letu svojega življenja je primerjal koroške *Edlinge* z različnimi nižjimi svobodnjaki v »več nemških deželah«,

19 Podobno teorijo je na začetku 21. stoletja zagovarjal nemški zgodovinar Hans-Dietrich Kahl (1920–2016) (2002, 126–132), zavrnila pa Štih (2004, 479–480) in avstrijski zgodovinar Paul Gleischer (2018, 332–333).

20 »Wie dieser [Lessiak] festgestellt hat, waren die altslowenischen Kazazi annähernd das gleiche wie die altdeutschen Kärntner Edlinge« (Graber, 1957, 189).

21 »Persönliche oder nationalistische Empfindungen verlegen der Forschung den Weg zur Wahrheit« (Graber, 1957, 208).

ki so bili povezani s karolinško upravo, pri čemer jih je imel za bolj podobne langobardskim arimanom kot pa frankovskim kraljevim svobodnjakom (*Königsfreie*).²² Sodeč po slovanskem nazivu *kazaze* (*sic*), je koroške *Edlinge* pojmoval kot srednji sloj, ne del nosilcev vrhovne oblasti. Izvor slovanskega izraza je povezal z rusko besedo kozak in etnonimom Kazak (tj. Kazah). Sklepal je, da so besedo med Slovane zanesli Avari, ki so jim ta »azijski drobec« vsilili za gospodarje ali pa si ga je karantanski knez pridobil za telesno stražo. Vsekakor pa naj bi se *Edlinge* kot sloj dokončno vzpostavili v karolinški dobi in se razširili s kolonizacijo v 10. stoletju (Klebel, 1960, 683–684).

Deset let po Kleblu se je h koroškim *Edlinge* vrnil Fresacher v podrobni študiji o obdobju sestopa sloja med podložnike. Prvič je podal tudi svoje poglede na njihovo poreklo. Ker so toponimi Edling ipd. v virih izpričani prej kot Kazaze ipd., je sklepal, da je tudi sloj *Edlinge* moral biti germanskega izvora. Kajti če bi bil slovanski toponim starejši, bi se moralo ohraniti precej več toponimov Kazaze, saj je na Koroškem polno slovanskih krajevnih imen, ki so se ohranila tudi pod »nemško oblastjo«. Prav tako naj bi bil pripadnik *Edlinge* na Koroškem že sredi 12. stoletja izpričan kot *libertinus*, drugi pa stoletje zatem kot *edelingerus*. Fresacher je imel primerjave *Edlinge* s podobnimi sloji v nemških deželah za utemeljene. Izpostavil je Saško, kjer so obstajali grofijski svobodnjaki (*Grafschaftsfreien*), podrejeni kraljevim grofovskim sodiščem. Živel so na starih naselitvenih območjih, ne na novoizkrčeni zemlji, zato so nekateri raziskovalci menili, da je šlo za frankovske koloniste, tj. med podjarmljenimi Sasi. Podobno je razumel tudi *Edlinge* na Koroškem, saj se mu zaradi upora Karantancev ni zdelo smiselno, da bi jim Franki pustili nekdanje svoboščine. Imel jih je za institut frankovske kraljeve oblasti, zato so bili kasneje podrejeni deželnemu vicedomu. Kljub temu naj bi bili tako Germani kot Slovani (Fresacher, 1984, 12–13, 32–36, 155–157).

Po pol stoletja in več razpravah različnih avtorjev, mdr. tudi nemškega zgodovinarja Kahla²³ (2002, 123–132, 189–214), je uveljavljene slovenske interpretacije o poreklu ustoličevanja in *Edlinge* zavrnila tudi najnovejša

22 Za sočasne (nemške) razlage obeh skupin prim. Wenskus, 1961, 451–452; Jarnut, 1971.

23 Ker je cilj razprave analizirati slovenske in avstrijske (re)interpretacije kosezov ali *Edlinge*, se njegovim tezam ne posvečam podrobneje, z eno izjemo. Kahl je kot možnost prve omembe besede *kosez* v virih navedel pričo Miri Kasiz v tradicijski listini benediktinskega samostana St. Emmeram pri oziroma (od 10. stoletja) v Regensburgu iz let 883–87, ki se nanaša na posesti v Panoniji, pri čemer je dopuščal možnost, da bi *Kasiz* lahko opredeljeval Mirijev stan. Podobno je neki Framrih, priča nekaj mest pred Mirijem, zabeležen z demonimom (etnonimom?) *Karantanus* (Kahl, 2002, 192). Odzivi na Kahlovo najdbo in zamisel mi niso znani. Pa vendar, je Kasiz etimološko morda bolj relevanten od stoletje zatem izpričanega Kosentzes? Ali pa gre zgolj za homonim? Mogoče celo v obeh primerih? Nejezikoslovcu se nasploh zastavlja vprašanje, kako vzdržna je etimologija besede, ki se v virih prvič pojavi s toponimi v 15. stoletju, iz enkrat izpričanega (mitološkega) osebnega imena v bizantinskem viru iz 10. stoletja, zlasti z ozirom na Oštirjevo recepcijo Hauptmannove hrvaške teorije o izvoru kosezov.

avstrijska študija o Karantaniji, ki jo je dve leti po prevodu Grafenauerjevega *Ustoličevanja* v nemščino izdal tirolski zgodovinar Paul Gleirscher (Gleirscher, Paul). Avtor za prvo omembo kosezov šteje Porfirogenetovo omembo imena Kosentzes v 10. stoletju, v prostoru (nekdanje) Karantanije pa navedbo *Edlinge* oziroma (v viru) *liberti* Hezila in njegovega sina Wezila v darovnici iz let 1022/23, s katero sta zamenjala svojo bavarsko posest za koroško, da bi se tam naselila. Za Gleirscherja je to dokaz, da *Edlinge* niso bili le Slovani, ampak tudi Bavarci. Vendar sloja nima ne za bavarsko ne za slovansko posebnost, saj naj bi imel poznoantične korenine, podobno kot romanski *homines exercitiales* na Salzburškem v 7. in 8. stoletju. A kljub starejšim temeljem sloja Gleirscher meni, da ni nobene dokazljive povezave med *Edlinge* in slovansko karantansko družbeno strukturo, zato njihov nastanek umešča v čas po nastopu frankovske oblasti v 9. stoletju. Teze utemeljuje le na ključnem viru o Karantaniji, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, iz poznega 9. stoletja, in analizi krajevnih imen, ki naj bi pričala o hierarhični nomadski konjeniški družbi z dedno oblastjo. Izrecno oporeka Štihovi (tj. Grafenauerjevi) tezi, da naj bi bili *Edlinge* družiniki karantanskih knezov ter predfevdalnega izvora, in ima tezo zaradi pomanjkanja virov zgolj za miselni konstrukt. Gleischer karantansko družbo vidi povsem drugače kot slovenski raziskovalci, brez *Edlinge*, na katere naj bi kasneje prešle pravice večje, ki naj bi volila karantanske kneze. Ker viri pričajo le o dedni kneževini, zoper družbeno strukturo knezov, visokega plemstva, nižjega plemstva ali *Edlinge* in preostalega prebivalstva (svobodno, nesvobodno) predlaga členitev na kneze, bane kot plemstvo ali uradnike prve stopnje ter župane kot vodje vasi ali uradnike druge stopnje. Tudi ustoličevanje ima za obred, ki je nastal šele po dokončnem frankovskem prevzemu oblasti nad Karantanijo, ko je bila razdeljena zlasti med škofo in plemstvo, tako slovansko, ki ni izginilo, kot bavarsko. V okviru teh sprememb naj bi bili vzpostavljeni *Edlinge*, ki so od 9. do 11. stoletja ščitili interese bavarskega vojvoda kot zastopnika frankovskega kralja tudi »v grofiji Karantaniji«, saj tam ni rezidiral noben vladar (Gleirscher, 2018, 159, 161, 331–334, 341, 352–353).

Gleirscher potiskanje ustoličevanja in *Edlinge* v davno slovensko preteklost razume kot del slovenskih predstav iz 19. stoletja o Karantaniji kot »zlato dobi«, po kateri so Slovenci padli v podložnost. A čeprav je pri tem naslonjen na najnovejše slovenske raziskave, ki so zavrnilo (neposredno) kontinuiteto med Karantanci in Slovenci, naredi korak naprej: tudi zgodovinopisno postavljanje *Edlinge* in obreda v karantansko dobo je le nasledek slovenskega nacionalnega imaginarija (Gleirscher, 2018, 339–342).

Naj imajo glede porekla kosezov ali *Edlinge* (in ustoličevanja) prav raziskovalci na pregovorno prisojni strani Karavank ali na njihovi (posledično) »senčni« strani, je obojim skupno vsaj to, da v tezah svojih čezmejnih kolegov pogosto vidijo (tudi) nacionalistične plašnice, če se z njimi ne strinjajo. Pri tem je opazno, da na glavne poteze germanskih in slovanskih teorij tudi temeljite

ideološke spremembe v 20. stoletju niso kaj prida vplivale. Posledično stari »spopad« za prihodnost koroške ter s tem slovenske in avstrijske preteklosti še naprej poteka ali vsaj tli tudi skozi koseze.

SKLEP

Kljub uveljavljenosti kosezov v slovenskem nacionalnem imaginariju kot nosilcev vezi s »prvo slovensko državo« se v njem ne morejo kosati z obredom ustoličevanja kot takim ali s knežjim kamnom kot enim temeljnih nacionalnih simbolov oziroma krajev spomina. Vse kaže, da so s pozno (re)konstrukcijo pojma *kosez* ti »zamudili« 19. stoletje kot čas najplodnejše tvorbe nacionalnih mitov, česar v naslednjem stoletju bolj znanstveni, četudi nacionalno emancipatorni pristopi zgodovinopisja in jezikoslovja niso mogli povsem nadomestiti. Posledično je »kontinuiteta« med karantansko preteklostjo in »plemiči« v 19. stoletju kljub dokaj uspešni nacionalizaciji teharskega ljudskega izročila ostala neizkoriščena. Kaže, da je manjkala prav povezava s Karantanijo, ki je prišla s Puntchartom ob koncu 19. stoletja, širši krogi pa so jo spoznali šele tik pred prvo svetovno vojno, skozi Grudnovo poljudno *Zgodovino slovenskega naroda*. Sočasna Pintarjeva oziroma Lessiakova (re)konstrukcija besede *kosez* se je v imaginariju slovenskega jezikoslovja in zgodovinopisja uveljavila hitro po vojni, pri čemer sta najverjetneje pomagala tudi sočasno vzpostavljanje prve slovenske državnosti in izgubljen plebiscit za Koroško, v nacionalnem imaginariju pa se je lahko začela uveljavljati zlasti v tridesetih letih, s Kosovo poljudnoznanstveno *Zgodovino Slovencev od naselitve do reformacije* ter zadnjimi predvojnimi učbeniki. Gotovo je prav domnevna vez kosezov s Karantanijo sprožila neštevilne razprave o tem sloju v slovenskem zgodovinopisju in jezikoslovju, s tem pa tudi avstrijske odzive. Dokončno so bili kosezi emancipirani v Slovence in v slovensko kulturo spominjanja sprejeti po drugi svetovni vojni, ko so zlasti v Grafenauerjevih interpretacijah v povezavi s Karantanijo ter ustoličevanjem prejeli izrazito nacionalno emancipatorni naboj (praktično neobstoječ v Hauptmannovi hrvaški teoriji), ki se je uveljavljal skozi osnovnošolski in srednješolski kurikulum ter poljudnoznanstvena besedila. Če parafraziram Vilfana: kdor koli naj bi že bili kosezi do (re)konstrukcije pojma, zlasti v Grafenauerjevi interpretaciji, odtlej so bili od nekdanj Slovinci. Vsaj tostran Karavank.

A četudi bodo uveljavljene slovenske predstave o kosezih morda načela najnovejša slovenska spoznanja o Karantaniji in njeni družbi – bila je dedna, ne volilna kneževina, skozi stoletja je v obredu ustoličevanja prišlo do velikih sprememb, vrinek v Švabskem zrcalu ni verodostojen vir, nove raziskave o svobodnikih na Slovenskem v srednjem veku itd. (Štih, 2005, 38–41; 2012, 329; Bizjak, 2019a; 2019b) – še ni pričakovati, da bi se vloga Karantanije, ustoličevanja ter kosezov v kulturi spominjanja kmalu zamajala. Kljub neredko drugačnim predstavam ali željam zgodovinarjev znanstvena dognanja le

počasi spreminjajo in precej manj neposredno napajajo predstave o nacionalni preteklosti kot učbeniki, proslave, zgodovinski romani in filmi (Tamm, 2016, 23). Navsezadnje zgodovinopisje, ki je nacionalne mite v 19. in zgodnjem 20. stoletju pomagalo vzpostavljati v prepletu ali soodvisnosti z vodilnimi nacional(istič)nimi gibanji (Berger & Lorenz, 2010), mitom danes bržkone parira še težje kot v času, ko je na to opozoril František Graus (Štih, 2012, 312), sploh v kakofoniji relativizma »enakovrednih« mnenj dobe družbenih omrežij.

THE KOSEZI BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND CULTURAL MEMORY: (RE)CONSTRUCTION, RECEPTION AND (RE)INTERPRETATIONS

Žiga OMAN

Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment,
Čentur 1F, 6273 Marezige, Slovenia
e-mail: ziga.oman@irris.eu

SUMMARY

For well over a century now, the enigmatic kosezi (in Slovene), or Edlinge (in German), continue to excite the imagination and create agitation in Slovene and Austrian national histories and cultural memories. While Austrian historiography largely advocates for a Germanic origin of this free medieval social stratum, in the Slovene they are established as an integral part of Carantanian society, said to have persevered until the sixteenth and, to a degree, even the nineteenth century. Hence, in the Slovene national imagination, the kosezi provide an important continuity with the 'first Slovene state', as Carantania is erroneously regarded in the cultural memory. This paper focuses on the (re)construction and reception of the word kosez (singular) and the social stratum it allegedly designated in Slovene science and cultural memory, while also surveying Austrian interpretations. The analysis shows that the kosezi entered the Slovene national imagination especially due to their key role in the enthronement of the dukes of Carinthia. The role of free Slovene peasants in the medieval enthronement ritual was discovered only two decades before the (re)construction of the word kosez in 1912/13 from fifteenth- and early sixteenth-century toponyms and surnames, as the supposed old Slovene or Carantanian original for the German word Edlinger (singular), attested in earlier sources. The word kosez was unknown in folk memory and its (re)construction was too late to be included in nineteenth-century nation-building, which was the most prolific time for the construction of national myths. Thus, it was only in the interwar period that Slovene historiography and philology made the kosezi, through their role in the enthronement ritual supposedly originating in Carantania, an integral part of one of the key elements of Slovene nation and state-building. After World War Two, the kosezi were further established in Slovene cultural memory, particularly through the reception of popular-scientific works and school textbooks, predicated mainly on the interpretations of the leading post-war Slovene medievalist Bogo Grafenauer.

Keywords: kosezi, Edlinge, cultural memory, national imagination, historiography, nation- and state-building, nationalism, Carinthia, Slovenia, Austria

VIRI IN LITERATURA

- Aškerc, A. (1890):** Balade in romance. Ljubljana, Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Aškerc, A. (1906):** Knez Volkun. Zgodovinski prizor iz osmega stoletja. Ljubljanski zvon, 9, 26, 3, 129–141.
- Baár, M. (2010):** Heretics into National Heroes: Jules Michelet's Joan of Arc and František Palacký's John Hus. V: Berger, S. & C. Lorenz (ur.): Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 128–148.
- Berger, S. & C. Lorenz (ur.) (2010):** Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Bezljaj, F. (1982):** Etimološki slovar slovenskega jezika. Druga knjiga K–O. Ljubljana, SAZU, Mladinska knjiga.
- Binter, B. & V. Štrukelj (1938):** Zgodovina Jugoslovancev, I. del. Ljubljana, Jugoslovansko profesorsko društvo.
- Bizjak, M. (2019a):** Izvor svobodnikov na Kranjskem. V: Golec, B. (ur.): Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 299–279.
- Bizjak, M. (2019b):** Omembe cenžualov v listinskem gradivu za ozemlje Slovenije. Zgodovinski časopis, 73, 1–2, 8–18.
- Blaznik, P. (1986):** Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, 1. A–M. Historična topografija Slovenije II. Maribor, Založba Obzorja.
- Blaznik, P., Grafenauer, B. & S. Vilfan (ur.) (1980):** Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Božič, B. (1969):** Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana, Prešernova družba.
- Braumüller, H. (1933):** Noriker und Karantanen. Carinthia I. Geschichtliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 123, 21–31.
- Brinar, J. (1927 [1922]):** Zgodovina za meščanske šole. I. del. Stari in srednji vek.. Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna.
- Brodnik, V., Jernejčič, R. A., Radonjič, Z. & T. Urankar-Dornik (2001):** Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Cankar, I. et al. (ur.) (2013 [1926]):** Grafenauer, Ivan (1880–1964). Slovenska biografija. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi212342> (zadnji dostop: 31.01.2021).
- Čepič, Z. & D. Nečak (ur.) (1979):** Zgodovina Slovencev. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Deutsche Wacht 1892.** Celje, Gerhard Ramberg, 1883–1919.
- Dolenc, M. (1935):** Pravna zgodovina za slovensko ozemlje: sestavni očit. Ljubljana, Akademsko založba.

- Eichert, S. (2014):** Die Edlinger und das karantanische Frühmittelalter. Eine archäologisch-historische Spurensuche. V: Felsner, B., Tropper, C. & T. Zeloth (ur.): Festschrift für Wilhelm Wadl zum 60. Geburtstag. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, 165–182.
- Evans, R. J. W. & G. P. Marchal (ur.) (2011):** The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Fewster, D. (2011):** ‚Braves Step out of the Night of the Barrows‘: Regenerating the Heritage of Early Medieval Finland. V: Evans, R. J. W. & G. P. Marchal (ur.): The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 31–51.
- Foster, S. J. & K. A. Crawford (2006):** Introduction: The Critical Importance of History Textbook Research. V: Foster, S. J. & K. A. Crawford (ur.): What Shall We Tell the Children? International Perspectives on School History Textbooks. Greenwich CT, Information Age Publishing, 1–23.
- Fresacher, W. (1960):** Klagenfurt – Eine Edlinger-Siedlung? Carinthia I. Geschichtliche und Volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 150, 1–3, 118–161.
- Fresacher, W. (1984 [1970]):** Das Ende der Edlinger in Kärnten. Klagenfurt, Verlag des Kärntner Landesarchivs.
- Funtek, A. (1890):** Teharski plemiči. Spevoigra v treh dejanjih. Ljubljana, Dramatično društvo v Ljubljani.
- Geary, P. J. (2005 [2002]):** Mit narodov: srednjeveški izvori Evrope. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Glauert, G. (1942):** Kulturlandschaftliche Veränderungen im Gebirgslande zwischen Drau und Save bis zum begin der deutschen Südostsiedlung. Südostdeutsche Forschungen, 7, 9–52.
- Glörscher, P. (2018):** Karantanien – Slawisches Fürstentum und bairische Grafschaft. Klagenfurt itd., Hermagoras/Mohorjeva.
- Glenny, M. (2012 [1999]):** The Balkans. Nationalism, War, and the Great Powers 1804–2012. Toronto, House of Anansi Press.
- Glonar, J. (1936):** Slovar slovenskega jezika. Ljubljana, Umetniška propaganda.
- Graber, G. (1942):** Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein. Carinthia I. Geschichtliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 132, 168–205.
- Graber, G. (1957):** Der Karnburger Fürstenstein im Licht und Dunkel der Geschichte. Carinthia I. Geschichtliche und Volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 147, 1–2, 186–210.
- Grad, A. (1969):** Še malo o imenih Koseze, kosez. Lingustica, 9, 123–136.
- Grafenauer, B. (1939):** Svoboda ali sužnost? Čas: revija Leonove družbe, 33, 10, 306–327.
- Grafenauer, B. (1952):** Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Ljubljana, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občno in narodno zgodovino.
- Grafenauer, B. (1954):** Zgodovina slovenskega naroda. I. zvezek: Od naselitve do uveljavljenja frankovskega fevdalnega reda. Ljubljana, Kmečka knjiga.

- Grafenauer, B. (1956):** Zgodovina slovenskega naroda. III. zvezek: Doba prve krize fevdalne družbe na Slovenskem od začetka kmečkih uporov do viška protestantskega gibanja. Ljubljana, Kmečka knjiga.
- Grafenauer, B. (1962):** Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev. Zgodovinski časopis, 16, 176–209.
- Grafenauer, B. (1963):** Cotsetlas = kosezi? Sodobnost, 11, 12, 1147–1150.
- Grafenauer, B. (1991):** Kosezi. V: Javornik, M. (ur.): Enciklopedija Slovenije 5: Kari–Krei. Ljubljana, Mladinska knjiga, 313–314.
- Grdina, I. (1991):** Funtkov libreto Teharski plemiči. Jezik in slovstvo, 36, 5/6, 148–157.
- Gruden, J. (1912 [1910]):** Zgodovina slovenskega naroda. Prvi del. Zgodnji srednji vek. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Gruden, J. (1913):** Zgodovina slovenskega naroda. Drugi del. Pozni srednji vek. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Hauptmann, L. (1954):** Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. Ljubljana, SAZU.
- Hozjan, A. & D. Potočnik (2001):** Zgodovina 2: učbenik za 2. letnik gimnazije. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Jaksch, A. (1891):** Ueber Ortsnamen und Ortsnamenforschung mit besonderer Rücksicht auf Kärnten: Vortrag im kärntnerischen Geschichtsvereine. Klagenfurt, Ferdinand von Kleinmayr.
- Jarnut, J. (1971):** Beobachtungen zu den langobardischen arimanni und exercitiales. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 88, 1, 1–28.
- Jerše, S. (2017):** Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav. Zgodovinski časopis 71, 1–2 (155), 246–267.
- Kahl, H.-D. (2002):** Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.) = Država Karantancev. Dejstva, teze in vprašanja o zgodnji slovanski državni tvorbi v vzhodnoalpskem prostoru (7.–9. stol.). Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, SAZU.
- Klebel, E. (1960):** Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich. Carinthia I. Geschichtliche und Volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 147, 1–3, 663–692.
- Kočevár, F. (1892 [1859]):** Mlinarjev Janez, slovenski junak ali vplemenitba Teharjanov. Celje, Dragotin Hribar.
- Kolstø, P. (2014):** Introduction. V: Kolstø, P. (ur.): Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe. Farnham, Ashgate, 1–18.
- Kos, F. (1902):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Prva knjiga, 1. 501–800. Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, M. (1933):** Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna.
- Kos, M. (1955):** Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. Zgodovinski časopis, 9, 1–4, 255–259.

- Kosi, J. (2018a):** Nacionalno zgodovinoepisje kot orožje ljudstva: Grafenauerjeva koncepcija slovenske zgodovine. V: Štih, P. & Ž. Zwitter (ur.): O mojstrih in muzi: zgodovinoepisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina. Ljubljana, SAZU, 60–84.
- Kosi, J. (2018b):** Mit iz učilnice. Kmečki upori v slovenskih učbenikih za pouk zgodovine 20. in 21. stoletja. V: Jerše, S. (ur.): Leukhup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne. Zgodovina, vzporednice, (re)prezentacije. Ljubljana, Slovenska matica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Posavski muzej Brežice, 269–280.
- Kranzmayer, E. (1925):** Etymologische Beiträge zur Entstehung des karantanischen Herzogtums. Carinthia I. Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, 115, 65–72.
- Kratka zgodovina (1944):** Kratka zgodovina za srednje, učiteljske in meščanske šole, II. del. Srednji vek. Ljubljana, Pokrajinska šolska založba.
- Kuljić, T. (2012 [2006]):** Kultura spominjanja: teoretske razlage uporabe preteklosti. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete
- Laibacher Wochenblatt 1892.** Ljubljana, Franz Müller, 1880–1893.
- Lessiak, P. (1913):** Edling – Kazaze. Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde und Siedlungsgeschichte der österreichischen Alpenländer. Carinthia I. Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, 103, 81–94.
- Lisjak, M. (2019):** Učne priprave za osnovno in srednjo šolo. Prispevki k didaktiki zgodovine, 17, 4. http://oddelki.ff.uni-lj.si/zgodovin/DANIJELA/DIDAKTIKAZGODOVINE/_private/Prispevki%20XVII/Prispevki%20XVII-4.pdf (zadnji dostop: 31.01.2021).
- Luschin, A. (1896):** Österreichische Rechtsgeschichte (Geschichte der Staatsbildung, der Rechtsquellen und des öffentlichen Rechts). Bamberg, C. C. Buchner Verlag.
- Mal, J. (1963):** Ist das Edlingerproblem wirklich unlösbar? Südost Forschungen: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas. Sonderdruck, 22, 140–178.
- Melik, A. (1920):** Zgodovina srednjega veka za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Moretti, M. & I. Porciani (2011):** Italy's Various Middle Ages. V: Evans, R. J. W. & G. P. Marchal (ur.): The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 177–196.
- Myhre, J. E. (2011):** The 'Decline of Norway': Grief and Fascination in Norwegian Historiography on the Middle Ages. V: Evans, R. J. W. & G. P. Marchal (ur.): The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 18–30.
- Nahtigal, R. (1955):** O etimologiji izraza kosez. Slavistična revija: časopis za literarno zgodovino in jezik, 8, 3–4, 164–168.
- Orožen, I. (1854):** Celska kronika. Celje, Julius Jeretin.
- Orožen, J. (1940):** Zgodovina srednjega veka za VI. razred srednjih šol. Ljubljana, Knjižna založba tiskarne Merkur.

- Oset, Ž. (2008):** Teharska koseška skupnost skozi prizmo sodnega protokola koseškega sodišča v obdobju 1715–1718. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 56, 3, 463–472.
- Oset, Ž. (2019):** Teharska koseška skupnost med tradicijo in modernostjo. V: Golec, B. (ur.): *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 249–267.
- Pečjak, R. (1938):** *Zgodovina za drugi razred meščanskih šol. Stari narodi in naši davni pradedje*. Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna.
- Pečnak, J. (1894):** *Local-Chronik der Edlinge von Tüchern*. Celje, Dragotin Hribar.
- Petauer, L. (1973 [1951]):** *Zgodovina za gimnazije in sorodne srednje šole I*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Pintar, L. (1912):** O krajnih imenih, V. Ljubljanski Zvon, 32, 600–605.
- Pirjevec, A. (2013 [1932]):** Kočvar, Ferdo (1833–1878). Slovenska biografija. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi282793/#slovenski-biografski-leksikon> (zadnji dostop: 30.12.2020).
- Polec, J. (1936):** Svobodniki na Kranjskem. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 17, 1–4, 5–142.
- Polec, J. (2013 [1932]):** Luschin vitez Ebengreuth, Arnold (1841–1932). Slovenska biografija. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi336348/> (zadnji dostop: 31.01.2021).
- Smith, A. D. (1999):** *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford University Press.
- Snoj, A. (2017):** »Maščevano bo tudi naše Kosovo!« Govori na osnovnošolskih patriotskih slovesnostih v kraljevi Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis*, 71, 3–4 (156), 428–448.
- Snoj, M. (2009):** *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana, Založba Modrijan, Založba ZRC.
- Stanonik, J. (1963):** Še o kosezih. *Sodobnost*, 11, 11, 1038–1041.
- Stanonik, J. (1964):** Cotseti in kosezi. *Sodobnost*, 12, 1, 91–93.
- Szeberényi, G. (2012):** Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišća u 13. i 14. stoljeću. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 30, 31–55.
- Šlebinger, J. (2013 [1949]):** Pintar, Luka (1857–1915). Slovenska biografija. SAZU, ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi426005/> (zadnji dostop: 30.12.2020).
- Štih, P. (2004):** Glose k novi monografiji o Karantaniji. *Zgodovinski časopis*, 3–4 (103), 467–487.
- Štih, P. (2005):** O modernem (ne)razumevanju in (ne)poznavanju stare zgodovine na primeru ustoličevanja koroških vojvod. V: Nečak, D. (ur.): *Stiplovškov zbornik. Historia: Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, 10. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 33–42.

- Štih, P. (2010):** *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic: Select Papers on Slovene Historiography and Medieval History.* Leiden & Boston, Brill.
- Štih, P. (2012):** Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis*, 66, 3–4 (146), 306–343.
- Štih, P. (2016):** Vorwort. V: Grafenauer, B.: *Die Kärntner Herzogseinsetzung* (ur. Štih, P., Krahwinkel, H. & D. Mihelič). (1952.) Ljubljana & Klagenfurt, Znanstvena založba Filozofske fakultete, SAZU, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Herma-goras/Mohorjeva, 7–16.
- Štih, P. (2018):** O plemstvu v delih Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina. V: Štih, P. & Ž. Zwitter (ur.): *O mojstrih in muzi: zgodovinopisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina.* Ljubljana, SAZU, 130–146.
- Štih, P. & V. Simoniti (1995):** *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva.* Ljubljana, Mohorjeva družba.
- Tamm, M. (2016):** *Writing Histories, Making Nations: A Review Essay.* Bologna, Università di Bologna, Dipartimento di Storia Culture Civiltà.
- Torggler, K. (1938):** *Die Arbeiten Ludmil Hauptmanns und ihre Bedeutung für Kärnten besonders in der Edlingerfrage.* Carinthia I. Geschichtliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 128, 24–47.
- Torkar, S. (2016):** Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov. *Historični seminar*, 12, 143–157.
- Vilfan, S. (1996a [1961]):** *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije.* Ljubljana, Slovenska matica.
- Vilfan, S. (1996b):** *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci.* Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Weber, E. (1976):** *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914.* Stanford, Stanford University Press.
- Wenskus, R. (1961):** *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes.* Köln & Graz, Böhlau Verlag.
- Wolf, A. A. (izd.) (1860):** *Deutsch-slovenisches Wörterbuch: Erster Theil A–L.* Ljubljana, Josef Blasnik.
- Wutte, M. (1949):** *Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles.* Carinthia I. Geschichtliche und Volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, 139, 1, 13–48.
- Ebner, Herwig** – https://de.wikipedia.org/wiki/Herwig_Ebner (zadnji dostop: januar 2021).
- Egger, Rudolf** – [https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Egger_\(Historiker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Egger_(Historiker)) (zadnji dostop: januar 2021).
- Gleirscher, Paul** – https://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Gleirscher (zadnji dostop: januar 2021).
- Grabner, Georg** – https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_Grabner (zadnji dostop: januar 2021).

- Grad, Anton** – https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Grad (zadnji dostop: januar 2021).
- Kazazi Surname** – <https://forebears.io/surnames/kazazi> (zadnji dostop: januar 2021).
- Kranzmayer, Eberhard** – https://de.wikipedia.org/wiki/Eberhard_Kranzmayer (zadnji dostop: januar 2021).
- Mayer, Theodor** – [https://de.wikipedia.org/wiki/Theodor_Mayer_\(Historiker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Theodor_Mayer_(Historiker)) (zadnji dostop: januar 2021).
- Pečnak, Josip (1816–1905)** – <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/josip-pecnak-1816-1905.html> (zadnji dostop: december 2020).
- Puntschart, Paul** – https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Puntschart_Paul_1867_1945.xml (zadnji dostop: januar 2021).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije** – <https://www.stat.si/imenarojstva#/names/> (zadnji dostop: januar 2021).
- Stanonik, Janez** – <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi602573/> (zadnji dostop: januar 2021).
- Stanonik, Janez** – <https://web.archive.org/web/20100710013814/http://www.sazu.si/o-sazu/clani/janez-stanonik.html> (zadnji dostop: januar 2021).
- Tremel, Ferdinand** – https://www.ennstalwiki.at/wiki/index.php/Ferdinand_Tremel (zadnji dostop: januar 2021).
- Vasmer, Max** – https://de.wikipedia.org/wiki/Max_Vasmer (zadnji dostop: januar 2021).
- Werunsky Emil** – https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_W/Werunsky_Emil_1850_1942.xml (zadnji dostop: januar 2021).
- Wutte, Martin** – https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Wutte (zadnji dostop: januar 2021).